

Liget

2023-10
október

TARTALOMJEGYZÉK [XXXVI. évfolyam 10. szám]

WORLD PRESS PHOTO

Victor András VÍZ AZ ARAL-TÓ KISZÁRADT MEDRÉBEN	4
Makó Ágnes ÓZONFÜRDŐ	8
Bene Zoltán MARSLAKÓK	12
Szirmai Panni KÉNYSZER SZÜLTE	19
Csongor Andrea EGY FIKARC MÉRTÉKTELENSÉGE	22
Gulyás Ábel POSZTMODERN IDILL	24
Novák Gábor AZ ISTENSÉG ELJÖVETELE	27
Szabó Attila ODÜSSZEUSZ HAZAVÁGYIK	36
Victor András ANDALÚZ NAPERŐMŰ	38
Janeckó Kata LEVÉL A FOLYÓRÓL	43
Z. Karvalics László ERDÉLY MIKLÓS-VARIÁCIÓK	46
Taizs Gergő ISMERŐS ISMERETLENEK	49
Csongor Andrea TÚLÁRADÁS	51
Victor András SZÉLERŐMŰ-VÁLTOZATOK	53

HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL

Szirmai Panni | **KÖZÖS TITKUNK** 60

HORGAS BÉLA MŰVEIRŐL

Jámborné Balog Tünde | **HOMOKSZENTGYÖRGY FELŐL** 63

FÚJNI KEZD A SZÉL

Vörös István | **AZ EGYETEMSZIGET [2]** 69

Taizs Gergő | **AKIRE SENKI NEM EMLÉKSZIK MAJD** 86

Tallár Ferenc | **A TÖRTÉNELEM NYUGTALAN ELEMÉRŐL** 88

ÉS A NYILVÁNOS TÖRTÉNELEMRŐL

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Victor András

VÍZ AZ ARAL-TÓ KISZÁRADT MEDRÉBEN

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-11 | **ESSZÉ, WORLD PRESS PHOTO**

Az Aral-tó Ázsiában van, a mai Kazahsztán és Üzbegisztán határvidékén, a Kaszpi-tengertől keletre lévő Turáni-alföldön. Lefolyástalan – ezért viszonylag sós vizű – tó. Már az i. e. 2. századból is szólnak hírek róla. Az akkori kínai források – nyilván nagysága miatt – Északi-tengernek nevezték. Az 1200 körüli arab feljegyzések szerint viszont Hvárezmi-tó a neve, mivel az innen az Arab-tengerig nyúló Hvárezmi

Birodalomhoz tartozott. (Ez török eredetű muszlim uralkodók birodalma volt.) Száz-kétszáz évvel később azonban – az éghajlat melegedése miatt – a tó eltűnt, kiszáradt. Az 1600-as években – a melegedés elmúltával – „feltámadt”, ekkor kapta a török eredetű Aral nevet (amelynek 'sziget' a jelentése) a belefolyó Amu-darja torkolatvidékén lévő sok kisebb sziget után. A 19. században a tó Oroszország része volt, így később fontos szerepet játszott még a Szovjetunió halászati iparában is.

A szovjet katonaság itt, az Újjászületés-szigeten végezte a biológiai fegyverek fejlesztésének titkos kísérleteit.

megcsapolás

A szovjet vezetők a második világháború után nagyralátó gazdasági terveket készítettek a térség mezőgazdaságáról, de ezek katasztrofális következménnyel jártak. Az Aralba két folyó ömlött: északkeletről a Szir-darja, délről az Amu-darja.

Mindkét folyó Tádzsikisztán-Kirgizisztán hegyeiből ered. (A *szir* egy észak-indiai nyelven vizet jelent, a *darja* 'folyó, tenger, nagy víz', *Amu* pedig egy régi város neve). A tervek konkrét gazdasági célja az volt, hogy a vízhiány miatt kihasználatlan földterületen gyapot- és rizsültetvényeket létesítenek. Ám ahhoz víz kellett – még hozzá nagyon sok –, ezért azt gondolták, hogy mindkét folyó vizét megcsapolják belőlük kiágazó csatornákkal, s azzal a vízzel öntözik az ültetvényeket. Így „a szovjet mezőgazdaság nagy dicsőségére” termett gyapot is, rizs is. Csakhogy elmérték a megcsapolás mértékét. Ne feledjük, hogy kifejezetten száraz vidékről van szó, a tótól keletre lévő terület lényegében sivatag: ez a Kizil-kum. (A török *kum* jelentése 'homok'. Ebből ered a magyar *homok* szó is.) Minthogy az ültetvények egyre több vizet igényeltek, ráadásul a csatornák mentén is rengeteg víz elszökött, végül a két folyóból érkező víz mennyisége már kevesebb volt, mint amennyi a tóból elpárolgott. A tó vízszintje rohamosan – évente fél métert – csökkent, döntően az öntözés miatt. Az 1990-es évekre az Aral-tó az eredeti felszíni méretének 10%-ára zsugorodott, és részekre is szakadt. A hajdan víz mellé települt halászfalvak helyén ma halászbárkák és hajóroncsok ágaskodnak a sívó homokban, ugyanis kilométerekkel húzódott vissza a vízpart. Ma már egyik folyó sem éri el az Aral-tó kicsi maradékát. A 2000-es évekre inkább új nevét használták a környékének: Aral-kum (azaz sivatag).

Az Aral tehát másodszor került „életveszélybe”. Először éghajlati változások miatt száradt ki, másodszor főleg az emberi-politikai akarnokságnak esett áldozatul.

Jaynagul Brjjeva és családja kirándulást tesz egy meleg forráshoz Kaji-Sayban, Kirgizisztánban, 2021. március 9-én. A víz egyesek szerint gyógyító hatású.

De talán mégis van igazság a „minden rosszban van valami jó” szólásban. Mert ahogyan egy bányanyitás következtében is könnyebben tanulmányozható az ott lévő kőzetek évmilliárdos története, az Aral kiszáradása is érdekes geológiai megfigyeléseket tett lehetővé. A tavat nemcsak a két folyó táplálta, hanem egy hévforrás is, amely a kazahsztáni oldalon, a tó fenekén tört föl. Amíg víz alatti forrás volt, nem fedezték föl, a sivatagossá vált környezetben azonban feltűnő jelenség. A végeláthatatlan, száraz homoktengerben természetes szökőkút, melegvizű forrás.

Nem csoda, hogy közel-távoli településekről is jönnek látogatók a „csoda-vízhez”. Messze van ugyan a lakott településektől, de autóval könnyen elérhető. Jönnek gyerekek, fiatalok, idősek. A fotón éppen asszonyok és lányok; szertartásos

megtisztulás céljából vagy gyógyulás reményében. A forrásvíz gyógyhatásáról egyelőre nincs hír, de körülötte már van fürdésre alkalmas, uszodaméretű pancsoló.

Az elmúlt években nemzetközi segítséggel készültek tervek – és már lépések is – az Aral „feltámasztására”. Gátak építése, homok-megkötő és víz-megtartó növények ültetése, halak telepítése a még így-úgy megmaradt víz-részekbe. Sokan reménykednek, hogy visszatér a hajdani jó vízi-világ. Talán nem hiába.

kép | Anush Babajanyan: Tönkretett vizek
VII Ügynökség/ National Geographic Society

felső kép | Nők látogatnak egy forró forrást, amely az Aral-tenger kiszáradt medréből bukkant elő, Akespe falu közelében, Kazahsztánban, 2019. augusztus 27-én. Az Aral-tó, amely egykor a világ negyedik legnagyobb tava volt, elvesztette tartalmának 90 százalékát, mivel a folyó vizét elvezették.

Négy, tengerparttal nem rendelkező közép-ázsiai ország küzd az éghajlati válsággal és a vízhiánnyal a közös vízkészletek koordinálatlan használata miatt. Tadzsikisztánnak és Kirgizisztánnak, amelyek folyásirányban feljebb fekszenek a Szir-darja és Amu-darja folyókon, télen többletenergiára van szükségük. A folyásirányban lejjebb fekvő Üzbegisztánnak és Kazahsztánnak nyáron vízre van szüksége a mezőgazdaság számára. Az országok korábban szezonálisan fosszilis energiahordozókból származó energiát cseréltek a felső folyásirányban lévő gátakból felszabaduló vízre, de a Szovjetunió bukása és a privatizált iparágak térnyerése óta ez a rendszer kiegyensúlyozatlanná vált. A fenntarthatatlan vízhasználat és a közelmúltban bekövetkezett intenzív aszályok súlyosbítják a problémát.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Makó Ágnes

ÓZONFÜRDŐ

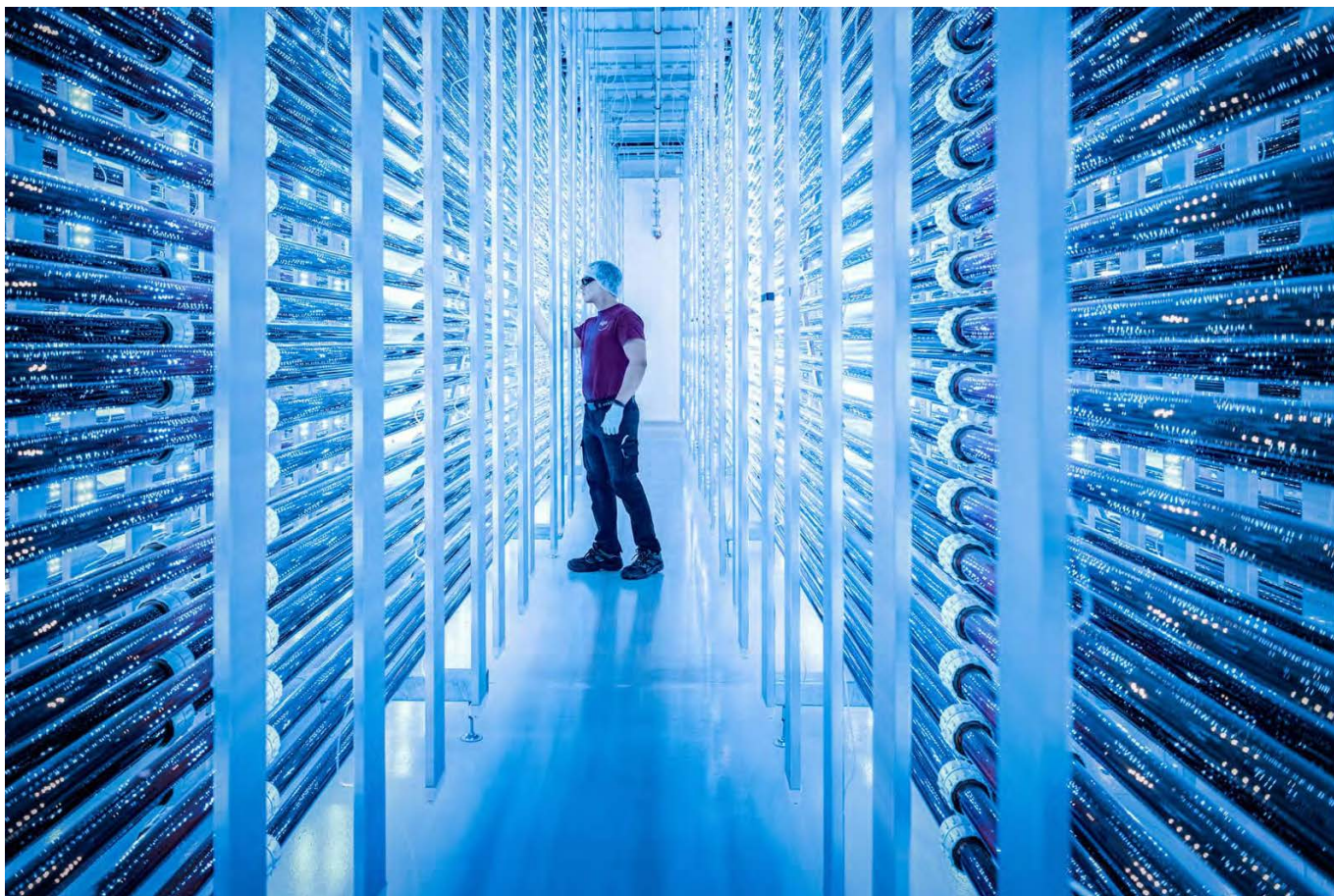
WORLD PRESS PHOTO

2023-10-01 | VERS, WORLD PRESS PHOTO

A VÖRÖS napon
fehérjét és szénhidrátot választunk szét,
ionizálunk,
a csövekbe klórgázt engedünk,
beviszünk

ezerötszáz kilokalóriát,
építjük
a szén-dioxid-elnyelő kupolát.

A KÉK napon
nyugodtan,
lassú szívverést tartva
ellenőrizzük a kibocsátást,
megkeressük
a feláldozható többletet,
szemünkkel követjük
a sorban felvillanó ledeket.

A LILA napon
radioaktív szennyeződést semlegesítünk,
ózonfürdőt veszünk,
kénszagú mikroalgát szüretelünk,
téveszméket irtunk,
este bocsánatot kérünk
egymástól, magunktól,
a rég kihalt állat- és növényfajoktól.

A ZÖLD napon
saját felelősségünkre kimehetünk,
a steril védőruha alatt libabőr,
a sugárterhelést jelző pittyegés
üteme pont, mint a szívverés,
vehetünk levegőt a kintiből,
másnap VÖRÖS nap,
kezdődik minden előlről.

kép | Simone Tramonte: Nettó zéró átmenet

A megújuló energiák, az élelmiszer-termelés új technológiái és a körforgásos gazdaság a zöld átmenetre törekvő európai vállalatok körében kulcsfontosságú irányok. Az ember által okozott éghajlatváltozás az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala szerint a természeti környezetet és a társadalmat fenyegető legnagyobb és legelterjedtebb probléma. Ezért az Európai Unió célokat határozott meg, hogy az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását 2030-ig legalább 55 százalékkal, 2050-ig pedig nettó nullára csökkentsék. A fotós olyan innovatív technológiákat dokumentál, amelyek lehetséges utakat kínálnak e célok eléréséhez.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Bene Zoltán

MARSLAKÓK

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-02 | NOVELLA, WORLD PRESS PHOTO

– Azt mondják, a vörös bolygóról jöttünk, de én egyre inkább úgy látom, ez a vörös bolygó – a fiú bevérzett szemébe nézve egyik pillanatról a másikra olyan kimerültség vett rajtam erőt, mintha lefutottam volna a maratont. Hőségben. Súlyokkal a bokámon. Tűző napon. Sapka nélkül.

- A Marsról? – kérdeztem bután.

- Igen – a fiú mélyet sóhajtott, végigtörölte a homlokát.

Négy ujjat számoltam meg a kezén: hüvelyk, mutató, középső és gyűrűs. A kisujj hiányzott. A kisujj helye ugyancsak. Nyeltem egyet.

- És miért és mikor és kik...?

- ... hoztak ide minket?

- Igen, ez érdekelne. Többek között – úgy éreztem, kiszáradt a szám. Ismét nyeltem volna, de nem volt mit nyelnem. A nyelvem szárazon mocorgott a fogaim mögött. Akár valami tikkadt kis állat.

- A vörös bolygó, a Mars már nem alkalmas az életre – magyarázta a fiú. – Nagy épületeket emeltünk, nincs rájuk szó a nyelvekben, nincs rájuk fogalom az agyunkban, s ezek tönkretették a bolygót. A felszín alá kényszerültünk, de azt is elhasználtuk. Jól mondom? Elhasználtuk...

- Bizonyos értelemben jól – bólogattam.

- Ezért hoztak ide azok a rokonaink, akik kilencezer éve kivándoroltak erre a bolygóra. Akkor, amikor az őseink a felszín alá vonultak.

Látogatók fényképezik a Rogun-gátat, amelyet Kelet-Tadzsikisztánban építenek, hogy vízenergiát állítsanak elő, 2022. március 22-én. A 335 méter magas gát 2028–2029-re készül el.

A másik kezére pillantottam: hüvelyk, mutató, középső és gyűrűs ujj. A kisujj hiányzik.
A kisujj helye ugyancsak.

– Emlékszel az útra?

– Nem – rázta a fejét. – Csak erre a helyre emlékszem. Mindig itt éltem, mióta az eszemet tudom. A vörös fák alatt, a vörös folyó partján... A vörös iszapot taposom gyerekkorom óta...

– Akkor honnan...?

– ... tudom, hogy idehoztak, s nem idevalósi vagyok?

– Igen, ez merült föl bennem...

– Az anyám és a rokonaim mesélnek. Van saját nyelvünk is.

– Nekik is négy ujjuk van?

– Igen.

– Hányan vagytok?

– Nem sokan.

– Mind itt éltek?

– Nem tudom. Mi itt, mások talán máshol. Nem ismerem a világot. Csak a meséket ismerem és a vörös fák alatt a vörös folyót, a lábamra száradó vörös sarat...

Milyen költői, gondoltam. Vagy inkább én vagyok túlságosan prózai?

– Most megyek – emelkedett föl a fiú a kidőlt fatörzsről, amelyen ültünk. – Dolgoznom kell.

Elindult a párszáz méterre álló építmény felé. Olyan volt, mint egy kurgán. De nem lehet kurgán. Ennyit még én is tudok.

– Arról beszélt, hogy a Marsról telepítették át? – kérdezte somolyogva Bogatir.

– És csak négy ujja van – magyaráztam. – Mind a két kezén.

– Temir Batirov – nevetett Bogatir.

– Igen?

– Temir Batirov üzletember – mondta, az utolsó szónál idézőjelet formálva az ujjaival a levegőben. – Az üzemében dolgozik a marslakód is.

Nők látogatnak egy forró forrást, amely az Aral-tenger kiszáradt medréből bukkant elő, Akespe falu közelében, Kazahsztánban, 2019. augusztus 27-én. Az Aral-tó, amely egykor a világ negyedik legnagyobb tava volt, elvesztette tartalmának 90 százalékát, mivel a folyó vizét elvezették.

- De mi köze egy maffiózónak...?
- No, de kérlek! Üzletember!
- Legyen. Mi köze a Marshoz, akárki is amúgy?
- Annyi, mint neked vagy nekem.
- És?
- Vagy a marslakó cimborádnak...
- Mondom, hogy négy...

– ... ujja van csak – komorodott el Bogatir. – Tudom. Temir Batirov így jelöli meg a rabszolgáit.

– Micsoda?

– Csecsemőkorukban. Azért tűnik úgy, mintha soha nem is lett volna több ujja.

– Ez elképesztő...

Bogatir a vállát vonogatta.

– Szerintem az elképesztő, hogy lassan tényleg vörös bolygónak nevezheti a Földet, aki csak az Amu-darja partjáról ismeri.

– Levágja az ujjukat? – makacsoltam meg magam.

– Leműtteti – vontam meg a vállát Bogatir. – Ahogy egyes kölyökkutyák farkát csapják le.

– De miért?

– Ez a heppje. Szerintem a marsi mesét is ő találta ki nekik.

Ebben van ráció, gondoltam. Ez a Temir Batirov mitológiát ad a rabszolgáinak, hogy könnyebben viseljék a sorsukat. A sanyarú sorsot, amelynek egyedüli és mindenható ura...

– A legtöbbnek már a nagyapja is a Batirovok szolgája volt – Bogatir megszívta az orrát, haráskolt, kiköpött. – A többi csecsemőkorában vette. Megesett lányoktól, ilyesmi.

– És a folyó is miatta vörös – világosodtam meg.

– A folyó mindannyiunk miatt vörös, cimbora – nevetett Bogatir. – Ne hárítsd el a felelősséget!

Ebben is van ráció, gondoltam.

– Gyere, meghívlak egy kólára.

Mentem. Mielőtt beléptem a kocsmába, láttam, hogy a távolban, a folyó partján a marslakók hazaérnek a munkából. A telihold nagyon erős fénnel ragyogott, tisztán láttam görnyedt tartásukat, fáradt léptüket a vörös izzásban, amely körülvette őket.

kép | Anush Babajanyan: Tönkretett vizek
VII Ügynökség/ National Geographic Society

Négy, tengerparttal nem rendelkező közép-ázsiai ország küzd az éghajlati válsággal és a vízhiánnyal a közös vízkészletek koordinálatlan használata miatt. Tadzsikisztánnak és Kirgizisztánnak, amelyek folyásirányban feljebb fekszenek a Szir-darja és Amu-darja folyókon, télen többletenergiára van szükségük. A folyásirányban lejjebb fekvő Üzbegisztánnak és Kazahsztánnak nyáron vízre van szüksége a mezőgazdaság számára. Az országok korábban szezonálisan fosszilis energiahordozókból származó energiát cseréltek a felső folyásirányban lévő gátakból felszabaduló vízre, de a Szovjetunió bukása és a privatizált iparágak térnyerése óta ez a rendszer kiegyensúlyozatlanná vált. A fenntarthatatlan vízhasználat és a közelmúltban bekövetkezett intenzív aszályok súlyosbítják a problémát.

felső kép | Az üzbegisztáni Amu-darja iszapja sötétvörös színt ad a víznek, mivel a folyó vízszintje folyamatosan csökken. 2019. október 28.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Szirmai Panni

KÉNYSZER SZÜLTE

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-10 | NOVELLA, WORLD PRESS PHOTO

Évekig eszébe sem jutott, akar-e gyereket. A férje nem akart. Miért kellene az életet még tovább bonyolítani? Alig telik ételre, nincs miben reménykedniük, egyre nő az adósságuk.

Aztán napokig sorolta, miért érdemes. Pénzért szülni: ez lehet az egyetlen kiút. Lassan mindketten elhitték, hogy sikerülhet: kikászálódhatnak a gödörből.

Eleinte azért szorongott, mi lesz, ha nem megy. Ha a teste nem elég erős. Az anyja is sokat szenvedett a női bajoktól, és az ilyesmi öröklődik. De fiatal a teste, bírnia kell. A férjének rosszul esett, hogy nem ő talált megoldást. Meg hogy a felesége testéből teremtenek jövőt. Kihasználják, akár egy esővízgyűjtő műanyagtartályt.

A kilenc hónap alatt nem mondta ki a terhesség szót.

A szálláson a lányok együtt várták a szülést és a fizetést. Tévéztek, ettek, olvastak. Olyan egyszerű volt az egész. De munka nélkül lassan gördültek a napok.

Mindannyian fiút vártak, arra nagyobb a kereslet.

A férjével közben nem keresték egymást, emiatt lelkifurdalást érzett.

A katonai kórházban rabokként kezelték a lányokat. A gyereket a szülés után elvitték, csak másnap látta újra. Azt kívánta, bárcsak ne hoznák vissza. Tizenhét órát vajúdott egyedül, segítség nélkül. A társai néha rászóltak, hogy ne ordítson. A végére bejött egy orvos és kiráncigálta belőle a gyereket. Fiú – kiáltotta diadalmasan. Tudom – gondolta a nő.

Senki nem mondta, mit kell csinálni az újszülöttel. A szülés utáni életre nem készültek. Néhány lánynak volt már gyereke, ők mutatták meg, hogyan kell mellre tenni. És a teste is tudta a dolgát.

Pár nap alatt megszokta, hogy ott szuszog. Ha sírt, megszoptatta. Közben a pénzre gondolt. Minden hiábavaló volt. Az egész szenvedés, a hányinger, a puffadás, az aranyér, a gyomorégés, a szörnyű fájdalom.

Az ítélet után felhívta a férjét, hogy pénz helyett van egy gyerekük. Nekik kell felnevelni.

egy ismeretlen embertől

Nem akarta látni őket, menjenek, ahova akarnak. Rá ne számítsen, és azt a fattyút haza ne hozza, mert megnyúzza. Az anyja sem örült. Évek óta nem beszéltek, már azt is ellenezte, hogy a lánya felment a városba gyári munkásnak. Rácsapta az ajtót, amikor megjelent egy ismeretlen embertől született csecsemővel.

Eleinte borzalmas volt minden nap. A gyerek ordított, kevés volt a tej, fájt a gátseb, utálta az egészet. De hát megszülte, már az övé. Nem hagyhatta a templom küszöbén.

A nevét sem tőle kapta, alig tudta kimondani. Valamit jelent kínaiul, de nem emlékszik, mit. A biológiai apja adta a gyereknek, amikor eljött megnézni. A nevére akarta venni, hogy elvigye magával, de lecsukták emberkereskedelemért. Huszonöt évre. Minden évben küld ajándékot és levelet a fia születésnapjára. Nem tudni, hogy csinálja a börtönből.

Most egy másik faluból jár fel a gyárba. Itt vannak gyerekes családok a szomszédságban. Az anyák összetartanak, felváltva vigyáznak a gyerekekre. A kicsik is jobban eljátszanak együtt. Nem kérdezték, miért nem hasonlít rá a fia.

kép | **Nadia Shira Cohen: A részem**
The New York Times

A béranyákat, Vin Win-t (jobbra) és Ry Ly-t (balra) 2018-ban tartóztatták le egy razzia során. Egymás közelében élnek, és béranyaságból származó gyermekeik, Korng (3, balra) és Phavit (4, jobbra) gyakran játszanak együtt. Vin Win elvált a férjétől, aki elítéli a helyzetet. Kampong Speu, Kambodzsza, 2022. január 27.

A béranyaság – egy gyermek kihordása és megszülése egy másik személy vagy pár számára – 2016-ig elfogadott volt Kambodzsában. Ekkor a kormány elkezdte letartóztatni a béranyákat, és az ország emberkereskedelemre vonatkozó törvényei alapján vádat emelt ellenük. 2018-ban 32 nőt tartóztattak le és börtönöztek be egy razziat követően Phnom Penhben. Szinte mindegyikük fogságban szült, és a kambodzsai legfelsőbb bíróság ítélete után kötelesek voltak felnevelni a gyerekeket vagy börtönbüntetésre számíthattak. A nők közül sokan kínai ügynökségeknél kötöttek béranyasági megállapodást, hogy segítsenek családjuknak kitérni a szegénységből, és egyes esetekben a mikrohitelek miatti eladósodásból.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Csongor Andrea

EGY FIKARC MÉRTÉKTELENSÉGE

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-24 | VERS, WORLD PRESS PHOTO

Nincs egy fikarcnyi különbség sem,
hogy vetkőztetsz vagy öltöztetsz,
takargatsz vagy felfedsz,
(fedezel?),
ékesítesz vele vagy lefosztod rólam,

kelmébe burkolsz vagy leleplezel,
kiszolgáltatatsz vagy védelmemre kelsz,
láthatóvá vagy láthatatlanná teszel.
Ez csak mértékegység. Azé, hogy viselem.
Hogy nem magamra veszem, hanem rám húzod,
és nem levetkezem, hanem lecsupasztasz.
És egy fikarc eleve nagyon kevés.

Vagyis amennyinek mondod. Annyi.

kép | Ahmad Halabisaz

Egy iráni nő ül Teherán egyik forgalmas tere előtt, dacolva a kötelező hidzsábtörvénnyel, 2022. december 27-én. „Néhány nappal Mahsa halála után a Keshavarzi körút mellett sétáltam, amikor láttam, hogy férfiak és nők, fiatalok és idősek hatalmas tömege skandál egy jelszót, amit még soha nem hallottam korábban: ‘Nő, élet, szabadság’. Ez kinyitotta a szemem, megható volt” – mondta.

Iránban tömeges tüntetések kezdődtek Mahsa „Dzsina” Amini 22 éves kurd nő letartóztatása és halála után, akit az iszlám köztársaság erkölcsrendészete vett őrizetbe, mert állítólag megsértette az ország kötelező hidzsábtörvényét. A tüntetők elleni erőszakos támadások ellenére a tüntetések gyorsan elterjedtek az ország különböző régióiban, minden korosztály és társadalmi réteg részt vett. Iránban a nők, hogy demonstrálják a kormánnyal szembeni ellenállásukat, hidzsáb nélkül járnak ki a nyilvánosság elé, a mindennapokat a polgári engedetlenség aktusává változtatva.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Gulyás Ábel

POSZTMODERN IDILL

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-20 | **ESSZÉ, WORLD PRESS PHOTO**

Közhely, hogy ökológiai katasztrófa peremén állunk – ez mára a közélet, a tudomány s persze a művészet állandó témája; de az apokaliptikus jóslások és segélykiáltások mellett az összeomlás elhárítására megoldási javaslatok is születnek. A politikai, gazdasági és energetikai szféra szereplői folyamatosan keresik a környezetromboló

technológiák alternatíváját. Eddig úgy tűnik, hogy a – Simone Tramonte képsorozatán bemutatott – megújuló energiákban találták meg az ökológiai krízisből kivezető egyik utat.

nyugtalanságot áraszt

Az Amager sziget strandján készült fotó előterében a tengerben fürdő, nyaraló embereket látunk, akik számára a természet mint a rekreáció forrása jelenik meg, ahová

visszavágnak a saját ipusztriális környezetüktől elidegenedett szubjektumok. Akár idilli is lehetne a kép, de a háttérben a természetes képződmények közé ékelt szélerőmű-farm nyugtalanságot áraszt. A víz, aminek a fürdőzők kiszolgáltatják magukat, a természet egyik szimbóluma, a folyamatos áramlás megtestesítője. Arisztotelész a *physis* részének tekintette a humán létezőket, és úgy tartotta, hogy az építészeti és energetikai megoldásokban is megmutatkozó *techné* a természetet utánozza. De a fotóra tekintve alapvető idegenség-érzet keríti hatalmába a nézőt: az organikusan létrejött tenger és a futurisztikus szélerőművek látványa feszültségtől terhelt.

A zöld átalakulás hívei közül sokan gondolják – Hegel a Szellem öntudatra ébredésének kapcsán leírt sémáját követve –, hogy az élővilágtól elidegenedett és idegenségének tarthatatlanságát felismerő embernek a természetbe visszatérés jelentheti az ökológiai krízis megoldását. A praxis világában jelentkező, a környezeti problémák orvoslását segítő technikai újítások viszont jól mutatják a romantikus, anti-modernista elképzelések tarthatatlanságát. A nyugati tradíció két tartópillére, az antik és a zsidó-keresztény hagyomány a szellemi kiemeltségre és az Istenképmás-mivoltra hivatkozva az ember ontológia elsőbbsége mellett érvel, de nem feltételezi a természet uralásának jogát. Ellenkezőleg, a kozmosz törvényeinek, illetve az Úr akaratának rendeli alá azt. A modern korra az embert és a természetet is uraló Isten képzetét az emberi ész és fejlődés optimista hite váltotta fel, így a mindent mérhetővé, vagyis kontrollálhatóvá tenni akaró *homo sapiens* mégiscsak a lét urává vált. A modernitás egyik nagy témája az elidegenedés, amire a romantikusok természetközeli élmények hajsolásával próbáltak megoldást találni. De már Rousseau felismerte, hogy a természeti állapotba nem lehet visszatérni.

Az új környezetkímélő technológiák – mint a tengerben áramot termelő szélerőmű-farm – ugyanazt az idegenség-érzetet kelti, mint az óceánba éktelenkedő olajfúrótornyok látványa. A technológiák alkalmazásának háttérében nem a természettel szembeni alázat, hanem az önös belátás áll, hogy csak a természeti erőforrásokat erodáló és kiszipolyozó energetikai struktúra leváltásával lehet az emberi faj létfeltételeit hosszú távon biztosítani. Épp ezért tévedés a megújuló energiáktól várni az elidegenedett viszony megszűnését. A modern technika és az organikusán létrejött élővilág feszültsége valószínűleg a remélt zöldfordulat után is megmarad. Ez a teoretikusan bemutatott feszültség jelenik meg a képben – az össze nem illő vizuális motívumokon és a különös narratíván keresztül.

kép | Simone Tramonte: Nettó zéró átmenet

A megújuló energiák, az élelmiszer-termelés új technológiai és a körforgásos gazdaság a zöld átmenetre törekvő európai vállalatok körében kulcsfontosságú irányok. Az ember által okozott éghajlatváltozás az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala szerint a természeti környezetet és a társadalmat fenyegető legnagyobb és legelterjedtebb probléma. Ezért az Európai Unió célokat határozott meg, hogy az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását 2030-ig legalább 55 százalékkal, 2050-ig pedig nettó nullára csökkentsék. A fotós olyan innovatív technológiákat dokumentál, amelyek lehetséges utakat kínálnak e célok eléréséhez.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Novák Gábor

AZ ISTENSÉG ELJÖVETELE

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-26 | NOVELLA, WORLD PRESS PHOTO

Az évek során feltűnt, hogy a bosszút legtöbben a pusztítással azonosítják. Pedig néha azzal okozunk igazi fájdalmat a másiknak, ha pontosan azt adjuk neki, amit keresett. Nekem sikerült elérnem ezt a kétes dicsőséget. Valahogy így történt.

Egy kisvárosban jártam Nyugat-Európában, utam felén – két állás között, ide még, oda már nem tartozva, előttem és mögöttem a hosszúra nyúlt szabadság biztonságos napjaival. Északról haladtam dél felé, nyakamban fényképezőgép lógott, és Jules Verne angol lordjainak bogaras következetességével fotókat készítettem a zöld átállásról. Kósza ötlet volt, utazás közben tört rám. Nem sokkal hagytam magam mögött a covid-izolációt, a home office digitális remetevilágát, a közösségi média világvége-híreinek zuhatagát, az egész digitális dance macabre-t. Élveztem, hogy a négy falat szétfeszítve rám szakadnak a végtelen terek, ahogy megnyugvással tölt el minden elkattintott fénykép. Az algafarmok, hulladékból áramot teremtő erőművek, a hidroponikus üvegházak mind egy irányba mutattak, egy lehetséges jövő felé. A képeket egymás mellé téve, a térből és időből kiragadott szilánkokat mozaikká rendezve pedig határozott formát öltött ez a jövő.

kétségek nélkül

Utóbb sokat gondolkodtam, mennyire volt elkerülhetetlen, hogy méreg cseppenjen az édesen hömpölygő időbe. Talán, ha nem térek be abba a sörkertbe, és nem találkozom azzal az idegennel, zavartalanul folytatom az utam, aztán hazatérek, vár az új munka, és megmaradok kétségek nélkül, nem költök bosszút, nem kreálok szörnyetegeket és isteneket. Talán csak pillanatnyi haladékot nyertem volna, és a következő sarkon, egy másik városban, más napon találkozom valaki mással, aki ugyanilyen hatással lett volna az életemre.

Úgy éreztem, van az egészben valami sorsszerű. Csalhatatlan érzéssel vettem észre őt a tömegben, mint valakit, akivel titkolt, némileg szégyellnivaló kapcsolat huzaloz össze. Kora este volt, a délutáni zápor épp elvonult, és a vendéglő lakkozott faasztalain még tócsákba gyűlt a víz – a felszínükön elomlóan kettőződtek a színes izzósorok fényei. Korsók koccantak, három vagy négy különböző nyelv szavai és a mindenütt azonos nevetés keveredtek folyamatos zszibongássá.

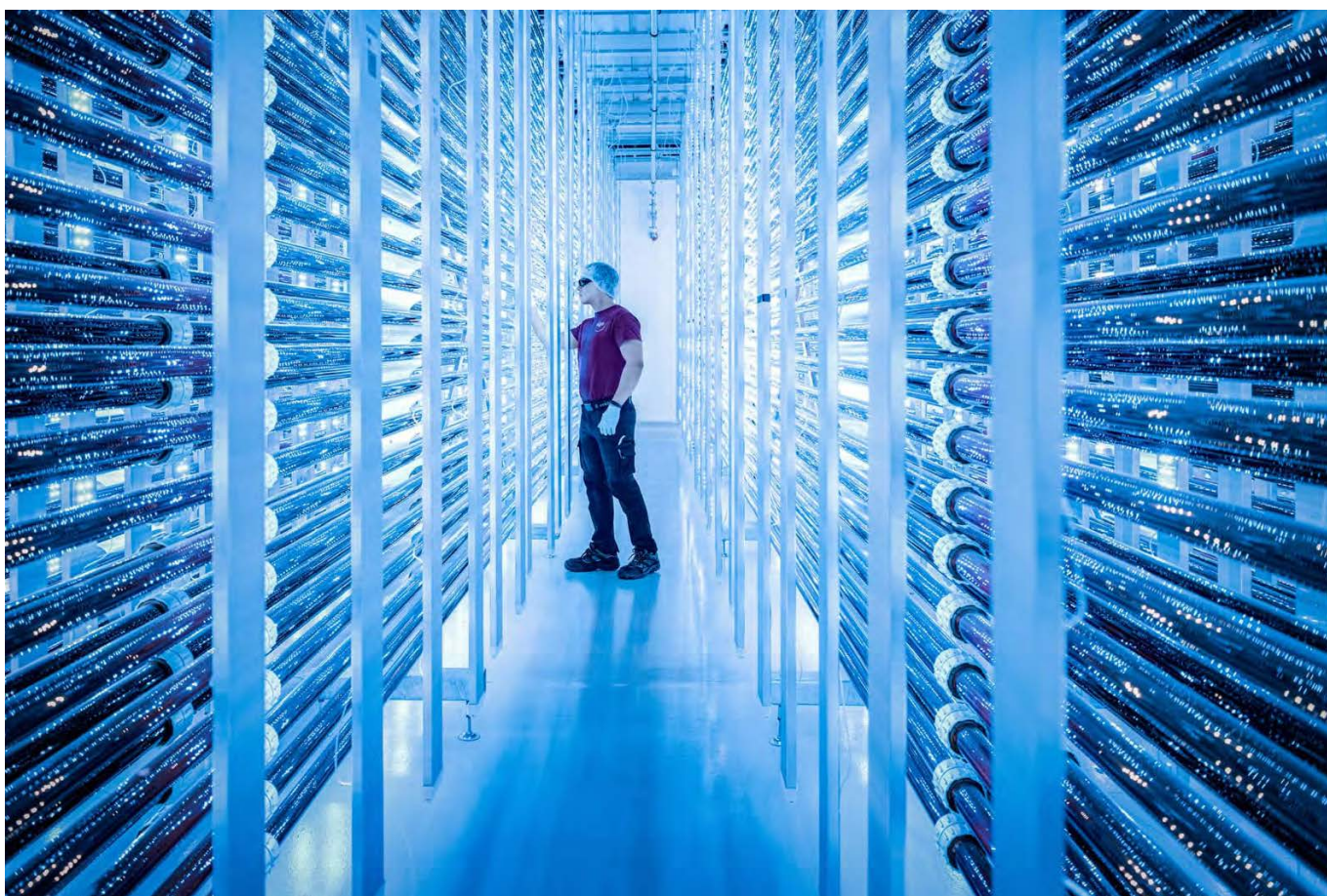
Az idegen egy padon ült, elhúzódva a helybéliektől, és úgy szorongatta félig üres söröskorsóját, ahogy csak az igazán gyökértelen emberek kapaszkodnak valami szilárdnak hazudottba. Megkerültem, a háta mögött elhaladva futó pillantást vettem a telefonjára – meg sem lepődtem, hogy az anyanyelvemen írt cikk villan szemembe a nyugati hanyatlásról, dekadenciáról meg háttérhatalomról.

közös nyelvünkön

Amint leültem mellé, gyanakodva méregettem. Mikor megszólítottam közös nyelvünkön, gyanakvása mintha fokozódott volna. Megkérdeztem, mit iszik,

mire megnevezett egy helyi sört, de sietve hozzátette, az otthoniak sokkal jobbak. Ez csak mosogatólé, ha nem volna jó marketingje...

Két mondatot sem váltottunk még, de már kezdtem kiismerni. Dühös és frusztrált volt, amiért idekint jobb életet talált, mint odahaza – de mivel ezt még önmaga előtt is letagadta, nem értette, miért is dühös. Hogy feloldja a feszültséget, az összeesküvés-elméletek felé fordult, mint oly sokan. Míg a sörömet vártam, nekem is felvázolt egy ködös teóriát népszerűségéről, illuminátusokról és bevándorlókról.

Fiatal pincérlány toppant mellénk, bájos latinus akcentussal nyugtázta, hogy én rendeltem a sört, majd az asztalomra állította az üveget. Egy pillanatra belefeledkeztem a látványba. Kreol bőre, sötét, göndör haja a Márquez-regények szereplőit idézte, de lehet, hogy spanyol cserediák volt, nyári munkán. Igyekezete őszintének tűnt, és ahogy megfordult, hogy a szomszédos asztalnál összeszedje az üres poharakat, összenevetett egy munkatársnőjével.

Szomszédom ködös tekintettel, sötéten nézett az eliető pincérlány után. A pillantása felkavart, ugyanakkor kiölte belőlem az iránta érzett szánalmat. Sűrű, iszapos gyűlölet lüktetett a szemében, amit nem szüntet meg észérv vagy empátia – csakis az, ha a bizonyos másik nincs többé.

Először csak oda akartam szűrni neki – talán nem is bosszúvágyból, inkább, hogy véget vessek a kényelmetlen jelenetnek, és elszakítsam tekintetét a mit sem sejtő pincérlány hátától. Magamat is meglepve hangosan kimondtam:

– Egy új istenség van születőben.

Előhúztam fényképezőmet, LCD képernyő villant, türelmetlen mozdulatokkal navigáltam az elmúlt hetek képei között. A fotókhöz igazítottam a hazugságot vagy a hazugsághoz kerestem képeket, már nem tudom. Láttam az idegen arcára kiülő döbbenetet, és egyre szaporábban fűztem egymásba a szavakat.

érthetetlen, miért nem vették észre

– Ez az isten ott van mindenütt a nyugati világban. Testrészei külön-külön figyelemre sem érdemesek – szélérőművek és napfarmok, vezetékek és csőrendszerek. De együtt, a

figyelmes szemlélő szeme előtt összeállnak egy nagyobb egésszé. Az élőlényekre mindenki úgy gondol, mint meztelen anyagra – pedig valójában inkább rendszerek, amelyeken anyag és energia áramlik át. Így működünk mi is – eszünk, iszunk, ürítünk, és akkor leszünk élettelenek, amikor az örök körforgás leáll. Az áramlás az élet jele. Ha így nézzük, a hasonlóság nyilvánvaló, olyannyira, hogy érthetetlen, miért nem vették észre már milliónyian. Az istenség behálózta a kontinenst. Átível folyókon és hegyláncokon, neuronjai szuperszámítógépek, zsigerei az anyag millió tonnáit rejtő szeméttelpek. A geotermikus energia éppúgy őt élteti, mint az árapály. Nem tud sehova eljutni, mert már mindenütt ott van. Gyomraiban metropoliszok rothadó szemét- és biomasszahaegyei termelnek hőt és áramot, csővezetékek kilométerei viszik szerteszt energiáját, mint vért az erek. Szívei a naperőművek: a koncentrikus körökbe rendezett tükrök közös gyűjtőpontjai, ahol mindig, még órákkal napnyugta

után is izzik a levegő. De az istenség ajándékokat is ad. A sarkkör közelében, ahol hónapokon át tart a sötétség, egy újonnan épült üzemben, mesterséges fényben algák tenyésznek, mint a modern manna. Végtelen, vertikális kertekben növényzet burjánzik és terem gyümölcsöket, amelyekkel az isten megvesztegetheti azokat, akik önként nem imádnák őt. Ez már nem is isteni – szinte emberi ravaszság.

A végére hagytam a kegyelemdőfést. Lehalkítottam a hangomat – most már gátlástalanul komédiáztam. A rémregényekben mondják el így, kapkodó-elfúló lélegzettel a Nagy Titkot.

– Az istenséget nem lehet elpusztítani. Ha egy épület leég, hamarosan újat építenek a helyébe, ha egy szélturbina kidől, jobb, stabilabb és tökéletesebb változatot kísérleteznek ki a tervezőirodák mélyén. A DNS, ami alapján újra- és újra reprodukálódnak az istenség tagjai, mi vagyunk: az emberiség közös tudása. És

minden fejlesztés, minden szabadalom, minden tökéletesebb szerszám és hatékonyabb munkagép valójában mutáció, amely elősegíti az Ő evolúcióját. Hogyan is pusztíthatnánk el valamit, ami egyszersmind mi vagyunk?

bűnös

Talán felét sem értette annak, amit mondtam – DNS, élő rendszerek és evolúció, félig ismerős szavak lehettek számára, de örök harcra kondicionált, mindenhol összeesküvést kutató tudata épp ezért elhitte a történetemet. Hiszen ami érthetetlen, az nyugtalanító, az gyanús és ellenséges – bűnös. Annyira más, mint a populista vezérek mindig egyszerű és érthető, a világot biztonságosan két táborra osztó szavai.

– Mocskok, szemetek... – bugyborékolta. Rettegett. A korsó falán megfehéredtek ujjá bütykei. Már nem is látott engem – felkelt, dülöngélő léptekkel, jobb vállát valami láthatatlan ellenség falán szegezve indult a kijárat felé. Fejében önálló életre kelt a történet, új és új, baljóslatú csápokot növesztett, befurakodott agytekervényei szövedékébe. Biztos voltam benne, hogy mire áthalad a parkolón, már úgy hiszi, a napelemfarmokon embereket égetnek el elevenen az új istenség tiszteletére.

Soha többé nem láttam, amit nem is bántam. Hiába győztem, valójában semmi sem változott. Én tovább utaztam, ő újra meg újra járta sehová sem vezető köreit. Ha épp nem a képzeletem szülte leviatántól, akkor valami más alaktalan szörnytől rettegett, ha nem a kis pincérlányt, akkor valaki más, az útjába akadó idegent gyűlölt.

Pár héttel a történetek után mégis csak eszembe jutott a história. Egy rövidhír tehetett az egészről: a tengerparton, egy szélturbina beton talapzatán összetört és kifacsarodott férfiholttestet találták a hatóságok. Iratai nem voltak, de a személyleírás emlékeztetett egykori ellenfelemre. Persze nem kerestem fel a rendőrséget – mit is mondhattam volna? Még a nevét sem ismertem.

Azon viszont eltűnődtem, vajon mit művelhetett azon a szélerőművön, hogyan jutott fel rá, és zuhant le róla. Talán paranoiája hirtelen fellobbanásában úgy hitte, szabotálnia kell az isten megtestesülését – ha így történt, vállalkozása éppoly naiv volt, mint a gyerek igyekezete, aki vödörrel akarja elhordani a tengert.

elpusztítottam

De nem hagy nyugodni a gondolat, hogy ha az idegen tényleg a történetem miatt halt meg, akkor pontosan úgy történt minden, ahogy a magam költötte istenségnek a legjobb lett volna. Mint a fehérvérsejt a szervezet védelme érdekében, megtaláltam és – bár áttételesen – elpusztítottam egy ellenséges, idegen és oda nem illő testet.

Mikor nyugat felé utazom, és először felbukkannak az út mentén a szélturbinák, elképzelem a jelenetet: egyensúlyát veszített test zuhan alá a magasból, üvöltése elvész a sirályok vijjogásában, majd becsapódik, és hangos reccsenéssel nyílt törések

csomójává gabalyodik a betonon. Odébb, kinn a víz partján, strandolók úszkálnak békésen, és semmit sem vesznek észre az egészből. Az óriási lapátok végtelen harmóniában forognak tovább, az istenség pedig éli zavartalan életét.

kép | Simone Tramonte: Nettó zéró átmenet

A megújuló energiák, az élelmiszer-termelés új technológiai és a körforgásos gazdaság a zöld átmenetre törekvő európai vállalatok körében kulcsfontosságú irányok. Az ember által okozott éghajlatváltozás az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala szerint a természeti környezetet és a társadalmat fenyegető legnagyobb és legelterjedtebb probléma. Ezért az Európai Unió célokat határozott meg, hogy az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását 2030-ig legalább 55 százalékkal, 2050-ig pedig nettó nullára csökkentsék. A fotós olyan innovatív technológiákat dokumentál, amelyek lehetséges utakat kínálnak e célok eléréséhez.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Szabó Attila

ODÜSSZEUSZ HAZAVÁGYIK

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-23 | VERS, WORLD PRESS PHOTO

Lehetnék egyértelmű állat,
tápon kérődző, se hall, se lát barom.
S a húsemban rosttá vált utálat
gőzt eregetne a konyhaasztalon.

Lehetnék sokkal egyértelműbb állat,
étked, vöröslő tőkehús gyanánt.
Nyakadba vonnék csöpögő felsálat,
idegeim térképvtalát.

Lehetnék a legegyértelműbb állat,
ünnepnapokon levágnak ebédre,
míg a megszokássá vált bocsánat
kolbászhuszt sóhajt bele a bélbe.

Lehetnék búzös hekatomba.
Fagyasztóládába csomagolt jövő.
S várhatnál haza darabokban,
Pénélopé! Sorsom megszövő.

kép | Alessandro Cinque: Alpaqueros
Pulitzer Center/National Geographic

Alina Surquislla Gomez, harmadik generációs alpaquera (alpakatenyésztő), egy alpakabébit dajkál, miközben családja nyári legelőire tart a perui Oropesában 2021. május 3-án.

A perui Andokban sok ember megélhetése szempontjából létfontosságú alpakák új kihívásokkal néznek szembe az éghajlati válság miatt. A természetes legelők csökkenése és a gleccserek visszahúzódása miatt az állatok egyre nehezebben tudnak legelni és vízhez jutni. Az alpaquero közösségek arra kényszerülhetnek, hogy magasabb fekvésű területekre költözzenek vagy felhagyjanak életmódjukkal. A tudósok azt remélik, ki tudnak tenyészteni olyan fajtákat, amelyek ellenállóbbak a szélsőséges hőmérsékleti viszonyokkal szemben.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Victor András

ANDALÚZ NAPERŐMŰ

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-03 | ESSZÉ, WORLD PRESS PHOTO

A napenergia mindig „kéznél volt”, mindig is használtuk, legföljebb nem tudatosult, hogy azt tesszük. Hiszen amikor fürdés után, vizesen megyünk a napra melegedni vagy kiterítünk valamit száradni – esetleg aszalódni –, a Nap sugarai emelik a hőmérsékletet, illetve párologtatják el a vizet.

A képen látható naperómű már nem ezeket a régi szokásokat követi, hanem a napsugarak nagyon intenzív, ipari hasznosítását célozza. A „napsugarak” szó különböző sugárzások – szaknyelven elektromágneses sugárzások – összefoglaló neve, amelyekből egyébként még annál is többféle van, mint amennyit a Nap sugarai tartalmaznak.

Az elektromágneses sugárzások teljes listája:

gamma-sugárzás (amely a radioaktív atomhasadás egyik sugárzása; ártalmas lehet),

röntgen-sugárzás (amellyel átvilágítják a testünket, de veszélyei is vannak),

ultraibolya, azaz UV-sugárzás (amely napozáskor leburnít, de ha túl erős, rákot okozhat),

látható fény (benne különböző színek az ibolyától a vörösig),

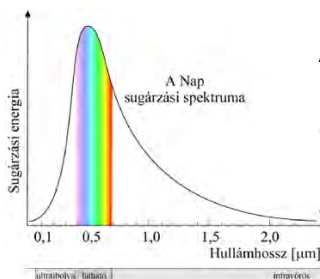
infravörös sugárzás (amely melegítő hatású),

mikrohullám (amellyel a mikrosütő, a mobiltelefon, a GPS helymeghatározó, a wifi router és még a bluetooth kapcsolat is működik),

rádióhullámok (az ultrarövidtől a hosszúhullámig; ezekkel működik a rádió, a tv és a radar).

Az igazán megdöbbentő, hogy ez a sokféle sugárzás lényegében mind ugyanolyan rezgés (haladó hullám), s csak abban különböznek, hogy nem egyforma a másodpercenkénti rezgésszámuk (frekvenciájuk), s így a hullámhosszuk sem. Az embernek csak a látható tartomány érzékelésére van szerve. A többit műszerekkel tudjuk mutatni és mérni.

Melyek azok az elektromágneses sugárzások, amelyek a Nap sugarai között is megtalálhatóak?

A Nap sugárzása a teljes elektromágneses spektrumnak csak a „közepét” tartalmazza. Nincs benne az UV-nél kisebb hullámhosszúságú (tehát nagyobb frekvenciájú) gamma- és röntgen-sugárzás; és nincs benne az infravörösnél nagyobb hullámhosszúságú (tehát kisebb frekvenciájú) mikrohullám és a rádióhullámok sem. Az ábráról leolvasható, hogy a Föld felszínére érkező napsugárzás a látható fény tartományban a legerősebb, ugyanakkor infravörös tartalma és UV-tartalma is számottevő.

Ha kitesszük a törülközőnket, a napsugárzás mindhárom tartományának van szerepe: az infravörös rész felmelegíti, a színeket jelentő tartomány láthatóvá teszi, az UV pedig fertőtleníti.

A naperőműnél sokkal kisebb léptékű eszközeink is vannak a napsugárzás hasznosítására. Ilyenek pl. a napkollektor és a napelem. Számtalan hasznos készüléknek ma már napelem az energiaforrása: kerti lámpa, akkutöltő, kalkulátor stb. A házak tetejére telepített napkollektor és a napelem is méteres fekete táblák formájában látható. Még abban is hasonlítanak, hogy mindkettőt ferdére állítják, hogy minél inkább szemben legyen a Nappal. Minden látszó hasonlóságuk ellenére csak abban közösek, hogy a napsugár energiáját valahogyan hasznosíthatóvá teszik. Működési elvük és hasznosítási szerepük egészen más.

a látható fény

A napkollektor (a szó alapja a latin *collectio* 'összegyűjtés') tekergőző cső, amelyben folyadék (általában víz) van, amelyet a nap felmelegít, mint a fűvön tekergőző kerti slagot. A napenergia első lépésként a cső falát melegíti,

amely továbbadja a hőenergiát a belsejében lassan áramló folyadéknak.

Gyógynövény szárítás vagy gyümölcsaszalás céljából olyan napkollektorokat is készítenek (pl. üres aludobozokból), amelyeknek csőlabirintusában nem víz van, csak levegő. A napkollektorokban fölmelegítés történik, így a napsugárzás infravörös tartományának van elsődleges jelentősége. De a látható fény szerepe sem elhanyagolható, ugyanis a cső a rá eső látható fény egy részét ugyan visszasugározza – ezért látjuk egyáltalán, hogy ott van, s hogy milyen –, de a többit elnyeli, végül nagyrészt annak az energiája is hőenergiává alakul.

A napelemekben speciálisan kezelt, szilíciumból – vagy más anyagból, pl. gallium-arszenidből – készült félvezető kristályok vannak, amelyekben az elnyelt fényenergia hatására az elektronok egy irányba vándorolnak, vagyis elektromos áram folyik bennük. Itt tehát a fényenergia közvetlenül, egy lépésben elektromos energiává alakul. Ezt fotovoltaiikus folyamatnak nevezzük, ahol *foto* = 'fény', a *Volt* pedig – Luigi Volta olasz fizikus neve alapján – az elektromos feszültség mértékegysége.

Ez az Andalúziában található naperómű a működési elvét tekintve részben megegyezik a napkollektoréval; a napsugarak itt is folyadékot melegítenek. De a melegítő hatás a sokszorosára növekszik, amit úgy érnek el, hogy a sok-sok – összességében nagyon nagy felületű – tükörrre érkező napsugarat egy pontba gyűjtik.

A 140 méter magas központi torony körül 2000 darab, egyenként 120 m²-es tükör áll, amelyeket egy számítógépes program úgy mozgat, hogy akárhol van a Nap, a fény minden tükörről pontosan a torony felé verődjön vissza. Így a tornyot érő napsugárzás a földfelszínre jutó átlagos napfény ezerszeresére sokszorozódik, s a toronyban lévő folyadékot 500 °C-nál is magasabb hőmérsékletre hevíti.

Ebből persze logikusan következik, hogy a folyadék nem lehet víz. Nem is az, hanem valami speciális olaj vagy olvasztott só. (Nem konyhasó! Az nem alkalmas erre, mivel annak még sokkal magasabb – kb. 800 °C – az olvadáspontja.) A megfelelő olaj vagy só kiválasztásában fontos szempont, hogy nagy legyen a fajhője (hivatalos nevén fajlagos hőkapacitása), ami azt jelenti, hogy sok energiát kell felvennie ahhoz, hogy 1°C-kal melegedjen, hiszen akkor hűléskor sokat is ad le, így nagyon hasznos lehet más anyagok melegítéséhez.

elektromos áramot termel

Az erómű működésének következő lépése, hogy a felforrósodott folyadékba gyűjtött napenergia felhasználásával vízből nagynyomású vízgőzt fejlesztenek, azzal

turbinát hajtanak, az pedig elektromos áramot termel. A folyamat vége már független a Naptól, hiszen a turbinának mindegy, hogy miféle energiával fejlesztették a nagynyomású vízgőzt. A folyamat első szakasza tehát olyan, mint a napkollektoré, a vége, mint egy földgázzal működő hőeróműé, ahol a gáz elégetésével fejlesztik a vízgőzt, ami forgatja a turbinát.

Óriási versenyelőnye az ilyen naperóműnek, hogy a napsütéses órák alatt begyűjtött energiával borús időben és éjszaka is működhet. A képen látható naperómű például 15 órán keresztül képes teljes sötétben is áramot termelni. Hátránya viszont, hogy hatalmas területet foglal el. A terjedelmes tükörrendszer miatt egy ilyen telep – a

hozzátartozó kezelő épületekkel – kilométerben mérhető sugarú kör, ökológiai sivatag, ráadásul a környéken élő állatok – pl. repülő rovarok vagy madarak – számára súlyos veszély. Viszont 30-40 ezer család teljes áramszolgáltatását biztosítja. Egy ilyen naperőmű telepítése előtt tehát gondosan mérlegelni kell az előnyöket és a hátrányokat.

kép | Simone Tramonte: Nettó zéró átmenet

A megújuló energiák, az élelmiszer-termelés új technológiai és a körforgásos gazdaság a zöld átmenetre törekvő európai vállalatok körében kulcsfontosságú irányok. Az ember által okozott éghajlatváltozás az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala szerint a természeti környezetet és a társadalmat fenyegető legnagyobb és legelterjedtebb probléma. Ezért az Európai Unió célokat határozott meg, hogy az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását 2030-ig legalább 55 százalékkal, 2050-ig pedig nettó nullára csökkentsék. A fotós olyan innovatív technológiákat dokumentál, amelyek lehetséges utakat kínálnak e célok eléréséhez.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Janecskó Kata

LEVÉL A FOLYÓRÓL

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-08 | NOVELLA, WORLD PRESS PHOTO

A falubelieket senki sem tudta meggyőzni, hogy az Amu-darja vize nem vált vérré. A düledező hídon, amelyet görbe faágakból eszkábáltak és drótoztak össze jól-rosszul, nem mertek többé átkelni. Már nem ültek férfiak horgászbottal a kezükben a folyó

partján. Az asszonyok felhagytak a mosással. A boltos sárgásbarna ölebét, a futkosás közben véletlenül az Amu-darjába csúszott kutyát nem engedték vissza a faluba. Amikor fel-feltűnt a szélső házaknál, botokkal kergették el.

Kezdték megszokni, hogy nem lehet öntözni. Hol reménykedve, hol lemondóan kémltek az eget. Nézték a pusztuló veteményt. Latolgatták, mennyi időbe telik megszokni az éhséget.

Egy nap mérnökök jöttek a faluba, tolmáccsal. Aktatáskájuk volt és izzadt a tenyerük. Rekedt hangon győzködték az embereket, hogy amit látnak odalent kavarni, az csak iszap. Amazok nem figyeltek. A száradó fákról lehulló leveleket nézték.

A tolmács levelet talált reggelre kelve a szállásánál. Az ajtaja előtt, a földön hevert: egyszerű, félbehajtott papírlap. Nem látott rajta aláírást – mintha mindenki írta volna és senki se.

Tudom. Tudom, hogy nem iszap az. Vagy ha mégis az, akkor az ereimben is iszap folyik már. Hömpölyög, kavarog. Lerakódik a szívemre.

A tolmács a zsebébe tette a papírlapot és nem szólt róla a mérnököknek. Másnap mind visszautaztak a nagyvárosba. A falubeliek ott maradtak. A vöröslő folyómeder is.

A nők öregedése, mintha láthatatlan lefolyón át a testükből is szivárgott volna a víz, felgyorsult. A férfiak – bár tiltotta a vallás – inni kezdtek. Víz egyre kevesebb, de alkohol még volt.

Egy este, amikor a telihold különös fénybe borította az Amu-darját, egyikük megpróbálta a vörös vízbe ölni magát részegen, megszokásból, úgy, ahogy generációk óta szokás volt a faluban. Életben maradt.

Nem volt elég víz, hogy elnyelje.

**kép | Anush Babajanyan: Tönkretett vizek
VII Ügynökség/ National Geographic Society**

Az üzbegisztáni Amu-darja iszapja sötétvörös színt ad a víznek, mivel a folyó vízszintje folyamatosan csökken. 2019. október 28.

Négy, tengerparttal nem rendelkező közép-ázsiai ország küzd az éghajlati válsággal és a vízhiánnyal a közös vízkészletek koordinálatlan használata miatt. Tadzsisztánnak és Kirgizisztánnak, amelyek folyásirányban feljebb fekszenek a Szir-darja és Amu-darja folyókon, télen többletenergiára van szükségük. A folyásirányban lejjebb fekvő Üzbegisztánnak és Kazahsztánnak nyáron vízre van szüksége a mezőgazdaság számára. Az országok korábban szezonálisan fosszilis energiahordozókból származó energiát cseréltek a felső folyásirányban lévő gátakból felszabaduló vízre, de a Szovjetunió bukása és a privatizált iparágak térnyerése óta ez a rendszer kiegyensúlyozatlanná vált. A fenntarthatatlan vízhasználat és a közelmúltban bekövetkezett intenzív aszályok súlyosbítják a problémát.

**WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 - november 5.**

Z. Karvalics László

ERDÉLY MIKLÓS-VARIÁCIÓK

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-14 | PRÓZA, WORLD PRESS PHOTO

„Attól, hogy valami fájdalmas és szomorú, még bujkálhat benne szépség”.

Attól, hogy valami lehangoló, még lehet elmélyedés, élmény és tapasztalatszerzés forrása.

Ahol forma, szín és elrendezés kínál talányos mintázatokat, mindig nyitva az út, hogy az értelem- és jelentéskeresés tartósan nyugtalanítsa, ösztönözze és gyönyörködtesse a felfedező elmét.

Ahol dolgok látszatra szanaszét hevernek, abban is mindig fellelhető valami abból, amit rendnek hívunk.

A mintázat és a rend is felismerhetőbb a kellő távolságból. Túl közelről elveszik az Egész, túl távolról elillan a Rész.

Ahol dolgokat szemlélünk, valójában mindig a bennük vagy mögöttük rejtőző embert látjuk.

Attól, hogy egy fiatal megfigyelőben több a kíváncsiság és kevesebb a beletörődés, mint azokban, akik már többet éltek és tapasztaltak, még nem következik, hogy életésélyei is jobbak.

A legsilányabb enyhely is jobb, mint a puszta kitettség a természet erőinek.

Ha a táborlakók bármelyikének volt nagyobb, tágasabb, szebb otthona, amely elveszett, azt nem pótolhatja egy enyhely, ami maga az ideiglenesség és az átmenetiség. Ám még egy sátor is, ami magába zár és nem engedi be a külvilágot, a remény és az esély ígérete. Talán, egyszer, új otthon felé vezet. Valahol.

Ha változik a világrend.

S vajon erről a világrendről vagy magáról a külvilágról mit érzékelhet Samira vagy bármelyik sorstársa? A tudományos gondolkodás útja mindenesetre alapos megfigyelésen és állhatatos töprengéseken át vezet. Valahonnan valahova.

kép | **Jonathan Fontaine, Hans Lucas: A nomád utolsó útja**

Samira (16 éves) az etiópiai Code közelében lévő Qolodo táborba néz 2022. május 16-án. Családjának 45 kecskéje és 10 tevéje volt, amelyek mind elpusztultak a közelmúltbeli szárazságok során.

Etiópia és Szomália nomád népei az állatállományuktól függenek, és a területükön vándorolnak, hogy legeltessék

állataikat. Az elmúlt években a vízhiány miatt az állatok veszélybe kerültek. Az éghajlati válság miatt egyre súlyosbodó aszályok pusztítottak a térségben, amely a Világélelmezési Program szerint több mint 26 millió ember élelmiszerellátását veszélyezteti. Sok család kénytelen az éghajlat miatt menekülttáborokban segítséget kérni, a társadalmi struktúrák gyengülnek, növekszik a nők elleni erőszak és mentális egészségügyi válság fenyeget. Mivel az aszályok évről évre folytatódnak, a nők, akik gyakran a vízszerezésért felelősek, óriási részt vállalnak a folyamatos válság okozta fizikai és mentális terhekből.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Taizs Gergő

ISMERŐS ISMERETLENEK

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-15 | VERS, WORLD PRESS PHOTO

valamiért folyton eszedbe jut a kar
(nem a te karod) ami mögött (ki volt ő?)
édesanyád derűsen biztatott
ugyanígy suhantak benned a képek
mikor földre huppantál és négykézláb

folytattad utadat a hangja felé
csak még párat előre térden és tenyéren
csak még párat (sikerült-e és merre?)
szeretnél valamit megfogalmazni
talán épp azt a derűt (kiét?)
hogy mit jelent megérkezni (de hová?)
honnan származik a fény mi az amit
megidéz és mit iszapol benned
és miért a párhuzam (ki vagy te?)
a süvöltő színekbe hogyan kapaszkodj
valamiért folyton eszedbe jut az ismeretlen
mikor bolyongsz vagy csak ülsz a padon
de mire felismernéd (mit?) elfelejtet

kép | **Lee-Ann Olwage: A nagy felejtés** (Bob & Diane Fund, a Spiegel részére)

Sugri Zenabu, a gambagai „boszorkánytábor” női közösségi vezetője (mangazia) a ghánai Gambagában ül a lakosok között 2022. október 27-én. Zenabunál a demens zavartság és memóriavesztés tünetei jelentkeznek.

A várható élettartam növekedésével a demencia mind inkább közegészségügyi és társadalmi-kulturális kérdéssé válik Ghánában és egész Afrikában. A demenciával kapcsolatos viselkedés ismeretének hiánya miatt a tüneteket mutató nőket néha boszorkányoknak tartják. Ghánában úgynevezett „boszorkánytáborokba” küldhetik őket. Lee-Ann Olwage arra tesz kísérletet, hogy felhívja a figyelmet az afrikai kontinens demenciával kapcsolatos, gyakran figyelmen kívül hagyott történeteire.

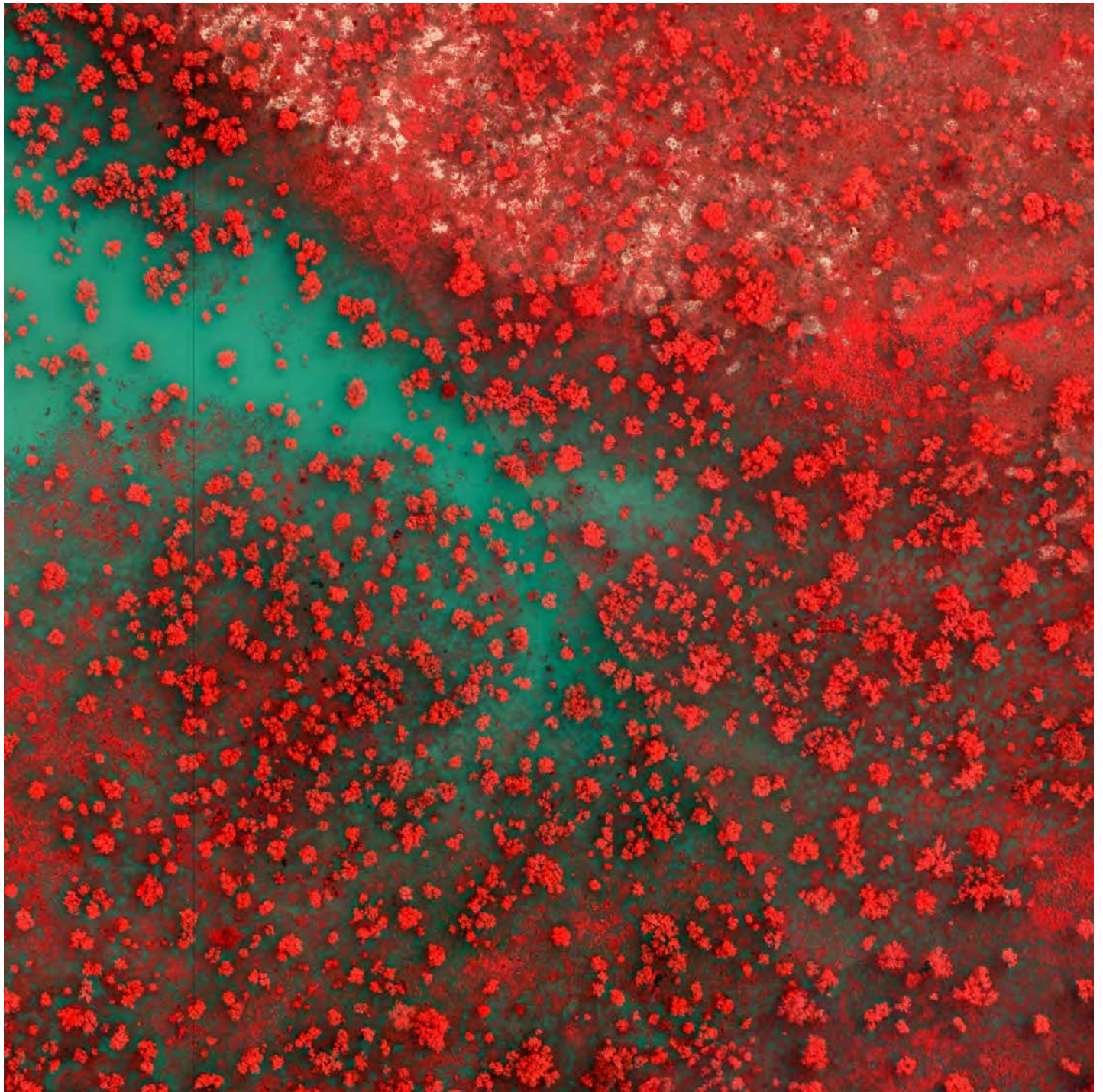
WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 - november 5.

Csongor Andrea

TÚLÁRADÁS

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-28 | **VERS, WORLD PRESS PHOTO**

Zavaros folyadékban úszik minden.
Berogyott dúcok, árkok
sejlenek a mélyben,
lesüllyedt barázdák, tekervények között
iszamós szálak sodródna az iszapban.
Föle repülök.
A póznáról kisült kábel lóg az árba
– a hídon még araszol némi átmenő forgalom.
Majd lassan visszahúzódik az özön,
a pókhálóvékonyágú hártya megcsillan
és a nyúlós szövedék közt
előbukkan, világít
az infravörös jelzőfényvel festett tudat,
hogym hozzám tartozol,
hogym vagy,
azután sorban a szavak, képek, arcok.
Tocsogó zsombékok száradna a fal tövében.

kép | Chad Ajamian: Ausztrál árvizek infravörösben

Elárasztott erdő az új-dél-walesi Mungindiban 2021. április 19-én. Ez a terület természetes medencét alkot, amely hetekre elszigetelheti a távoli közösségeket, így szükségessé válhat az élelmiszer- és gyógyszerellátás sürgősségi légi szállítása.

Ez a sorozat egyedülálló perspektívát nyújt az ausztráliai Új-Dél-Walesben pusztító, közelmúltbeli áradásokról. A légi infravörös képalkotás rózsaszín és vörös színben jeleníti meg a növényzetet, amely éles kontrasztban áll a vizet jelképező kék és ciánkék színekkel. Ezek a képek a katasztrófaelhárítók számára könnyen felismerhetővé teszik az újonnan elöntött területeket, segítve a helyreállítást. A sorozatban szereplő képek az ausztráliai Új-Dél-Walesben

Victor András

SZÉLERŐMŰ-VÁLTOZATOK

WORLD PRESS PHOTO

2023-10-30 | **ESSZÉ, WORLD PRESS PHOTO**

A szélenergia

A szél a megújuló energiafajták közé tartozik, gyakorlatilag „kifogyhatatlan”. A szél levegőáramlás; az áramlást pedig az hajtja, hogy két hely között légnyomás-különbség van. A „két hely” lehet egy ház vagy egy hegy két oldala, vagy ennél sokkal nagyobb

térség is, például egy kontinens közepe és pereme. A légnyomás-különbség úgy alakul ki, hogy az egyik helyen a napsugárzás hatására felmelegszik a levegő, a melegedéstől kitágul, a kitágulástól könnyebbé válik (azaz kisebb lesz a sűrűsége g/cm^3 -ben kifejezve) és ezért emelkedik. Ahonnan fölemelkedik (vagyis „elmege”) a levegő egy része, ott „levegő-hiány” jön létre, csökken a légnyomás, ezért a szomszédos területekről megindul oda a levegő áramlása, vagyis a szél. A szél fúvásához tulajdonképpen a napsugárzás adja az energiát, tehát a szélenergia módosult napenergia.

Azért nevezzük „megújulónak” a szélenergiát, mert akármennyi fogy el a Földre érkező napenergiából, mindig ugyanannyi van belőle, hiszen a Naptól folyamatosan pótlódik.

becsapós

Energia azonban nem a semmiből lesz, ezért elkerülhetetlen, hogy a folyamatos kisugárzás miatt a Nap „energia-raktára” csökken. A Nap saját energiája állandóan fogy. Viszont óriási tartalékai vannak, ezért csak évmilliárdos skálán válik számottevővé a csökkenés. A Nap energiatermelésének alapja, hogy az anyagát döntően alkotó hidrogénatomok hélium-atomokká egyesülnek – ezt hívják „magfúzióknak” –, s ebben a folyamatban csökken valamelyest a tömeggel rendelkező anyag mennyisége, cserébe viszont energia keletkezik (ami szintén az anyag egyik megjelenési formája). A magfúzió következménye az energia-sugárzás, meg az is, hogy folyamatosan csökken a Napban lévő hidrogén mennyisége. És a hidrogén nem képződik újra, márpedig az a Nap energiatermelésének forrása. A „megújuló” megnevezés tehát becsapós. Emberi léptékben mondhatjuk csak a napenergiáról – és a szélről mint átalakított napenergiáról –, hogy megújuló. Kozmikus léptékben, évmilliárdokban gondolkozva azonban „energia-megújulás” nem létezik, a Nap mint csillag energiaforrása valamikor elfogy.

A szélturbina működése

A szélturbina működése alapján véve ugyanaz, mint a szélforgóé. Akár a szél fúj, akár mi szaladunk a forgóval, az áramló levegő ferde felülettel ütközik, amelytől nem tud „egyenesen” tovább haladni. A felület ferdesége miatt azonban az „egyenesen” hátrafelé tolásnak van egy kis „oldalra” tolás hatása is, ami viszont – a forgástengelyhez rögzítettség következtében – lényegében elforgatás. A szél szempontjából tulajdonképpen ez az elforgatás is eredmény, hiszen így mégiscsak folyamatosan előbbre halad – vagy másképpen: egyre hátrébb kerül a felület, amellyel ütközik.

A legelterjedtebb szélturbinák hatalmas – kb. 100 méter magas – oszlopon állnak, amelynek tetején három 50 méter hosszú lapát van. A lapátok súlya is óriási, egyenként 10 tonnát nyomnak, és üvegszál erősítésű speciális műanyagból készülnek. Messziről nézve ezek a lapátok szinte méltóságteljes lassúsággal forognak, 4-5 másodperc alatt tesznek meg egy fordulatot. Vagyis a percenkénti fordulatszámuk: 12-15. A forgás sebességét a fordulatszám mellett „szögsebességgel” is kifejezhetjük, vagyis megadjuk, hogy egységnyi idő alatt hány fokkal fordult el a lapát.

A szélturbinák tetején van egy dobozszerűség, a gondola, amely csak alulról látszik kicsinek, a valóságban a szerelők kényelmesen, felegyenesedve járkálnak benne. A gondola tetejére két műszert szerelnek: egy szélirány-mérőt és egy szélesebesség-mérőt. A széliránymérő villanymotor segítségével mindig a megfelelő irányba fordítja a turbinát. A szélesebesség mérése pedig azért fontos, mert 10 km/óra alatt nem érdemes működtetni a turbinát, 20 km/óra körüli az ideális szélesebesség, 90 km/óra fölött viszont biztonsági okokból – baleset- és törés-veszély miatt – az automatika leállítja a rendszert.

A lapátok tengelyének forgását a gondolában egy fogaskerék-áttétellel felgyorsítják 1000–2000 fordulat/perc-re, s így forgatják meg a generátor tengelyét. A generátor feladata átalakítani a forgási energiát elektromos energiává. Működési elve hasonló a dinamókhoz, amelyeket régen a biciklik lámpájához használtunk. Így működnek azok a zseblámpák is, amelyekben egy kar nyomkodásával lehet forgatni a beépített dinamó tengelyét.

Hova érdemes szélturbinát telepíteni?

Olyan helyre, ahol elég magas a szeles napok száma. A tengerparti területek a legjobbak. A víz és a szárazföld ugyanis nem egyformán melegszik föl, illetve hűl le. A víznek kiemelkedően magas a fajhője (fajlagos hőkapacitása), vagyis nehezen melegszik. A tavaszi-nyári (napsütéses) félévben a szárazföld gyorsabban és erősebben melegszik föl, mint a tenger vize. Ezért a szárazföld fölötti levegő száll föl, s helyére a tenger felől áramlik a hidegebb levegő. Vagyis ilyenkor döntően a tenger felől fúj a szél.

a szükséges villamosenergia közel fele

A nagy fajhő persze az őszi-téli (kevésbé napsütéses) évszakban is érvényes, vagyis a víz ekkor nehezebben hűl le, tehát jobban őrzi a meleget, mint a szárazföld. Ilyenkor az

előző fordítottja történik, vagyis az óceán fölötti levegő a melegebb, ezért ott nagyobb a feláramlása. Dániában a szükséges villamosenergia közel fele szélenergiából származik.

Van egy másik szempont, ami befolyásolja, hogy miként érdemes szélerőműveket telepíteni. Ugyanazon a helyen erősebb a szél magasabban, mint a talajhoz közel. Érdemes tehát a jelenleginél magasabb oszlopokra helyezni a lapátokat, s akkor azok még hosszabbak is lehetnek, vagyis két okból is megnő a termelt áram mennyisége.

Hol vannak hazánkban szélturbinák?

Magyarországon az elsőt 2000-ben telepítették Inotán (a Bakony déli oldalán), a másodikat Kulcson (Dunaújváros környékén), s azután még jó néhányat. Elsősorban a Kisalföldön, a Bakony lejtőin és a Vértes vidékén találkozhatunk szélturbinákkal, mert ezek Magyarország legszelesebb részei. Ahogy fejlődik a szélerőmű-technika, egyre több vidék jön szóba, mint lehetséges terület. Úgy vélik a szakemberek, hogy az Északi Középhegységet leszámítva az ország teljes területe alkalmas szélerőművek telepítésére – ha nem is talajszinten, hanem 100–150 méteres magasságban.

Az utolsó szélerőművet Magyarországon 2011-ben telepítették Ikerváron (Sárvár szomszédságában). 2011 után – a fokozódó adminisztratív nehézségek miatt – sajnos nem épült újabb, s 2016 óta az érvényes jogszabályok szerint nem is létesülhet, ugyanis a kormány hozott egy rendeletet [(277/2016. (IX.15.)], melynek értelmében a települések „határától számított 12 km-en belül szélerőmű, szélerőmű park nem helyezhető el”. Mivel egyáltalán nincs az országban olyan terület, amely megfelelne ennek a kritériumnak, a rendelet gyakorlatilag megtiltotta a szélenergia – házi léptéket meghaladó – honi hasznosítását. Hazai és nemzetközi nyomás hatására felülvizsgálják a rendeletet.

A szélturbinák környezeti problémái

A szélerőmű környezetbarát energianyerő eszköz. Ugyanakkor vannak környezeti szempontból is gyengeségei. Az egyik, hogy zajos. Nem is annyira a mechanikai szerkezetek hangjai miatt, hanem mert a lapátok surrognak. Ez minden – akár levegőben, akár folyadékban – gyorsan mozgó lapra, lemezre jellemző: bizonyos sebesség elérése esetén a lap (lemez) rezgésbe jön. Folynak kutatások, hogy a forgó lapátok peremének kialakításával hogyan csökkenthető ez a zaj, de figyelni kell a szélerőművek telepítési helyének meghatározásakor arra, hogy a lakott területektől megfelelő távolságban legyen.

elcsapják a madarakat

Az is probléma, hogy a forgó lapátok sokszor elcsapják a madarakat. A veszély elkerülése érdekében alapszabály, hogy legalábbis a csapatosan vonuló madarak ismert útvonalába

ne telepítsünk szélturbinát. És fontos lenne olyan technikákat kidolgozni, amelyek elkerülő útvonalra készítetik a madarakat.

Komoly környezeti probléma az is, hogy az elhasználódott vagy megsérült lapátok szénszálas anyaga nehezen újrahasznosítható; az elégetésük viszont környezetvédelmi szempontból elfogadhatatlan.

Függőleges tengelyű szélturbina

A már közismert lapátos – vízszintes forgástengelyű – szélturbinák hátrányainak elkerülésére keresik a fizikusok és mérnökök a szélenergia hasznosításának másfajta technikai megoldásait. Ilyen pl. a függőleges tengelyű szélturbina. A szél nyomóereje itt is forgást vált ki, amely végül ugyanúgy elektromos árammá alakul, mint a lapátosban. Előnye a függőleges tengelyű turbinának, hogy nem kell irányba fordítani; mindegy, merről fújja a szél. Ennél sokkal fontosabb pozitívuma, hogy míg a lapátos szélerőműveket 90 km/óra szélsébség felett le kell állítani, egy függőleges tengelyű turbina jóval 100 km/óra fölött is biztonságosan működhet.

Hátránya, hogy kisebb a teljesítménye. Ezt azonban bőven felülírja az előny, hogy míg a lapátos szélkerekeket már csak a méretük miatt is egymástól elég távolra kell telepíteni, a függőleges tengelyűeket akár egymáshoz egészen közel, csoportosan („falkában”) is lehet.

Forgás nélküli szélerőművek

Érdekes módon mindenféle forgómozgás nélkül is lehet a szél energiáját elektromos árammá alakítani. Ennek fizikáját Kármán Tódor – a világhírű magyar fizikus – dolgozta ki. Alapja az ún. „örvény-leválás”. Ha áramló közegbe – legyen az levegő vagy víz – testet helyezünk, s az áramlás sebessége elér egy kritikus szintet, az álló test mögött egymással szemben forgó örvény-párok keletkeznek. Ezek az örvény-párok ritmikusan leválnak a testről, és továbbhaladnak az áramló gázzal vagy folyadékkal együtt, de helyükben azonnal új párok képződnek. Az örvény-párok – és azok ritmikus leválása – a testet rezgő mozgásra készíti. Ennek a rezgésnek a mechanikai energiáját megfelelő szerkezettel elektromos árammá lehet alakítani.

szinte bárhova

Egy ilyen „lapát és forgás nélküli” szélerőmű úgy néz ki, mint egy sima – mondjuk ember-magasságú – hengeres oszlop. Csak az a furcsa, hogy ha működik, a felső része kicsit imbolyog, s közben kívül-belül rezeg. Rezgésével pedig áramot fejleszt. Látványra sokkal semlegesebb, mint egy óriási, forgó szélkerék. Sűrűn, egymáshoz közel és szinte bárhova, akár belvárosokba is telepíthető. Ez ellensúlyozza azt a hátrányát, hogy lényegesen kisebb a hatásfoka, mint a lapátos

szélturbinának. Környezeti hatása kicsi; például a madarakra nézve nincs semmiféle veszélye. Számottevő előnye az is, hogy már gyenge szél mellett is működik, s viszonylag egyszerű szerkezete miatt karbantartást alig igényel. Hátránya, hogy drága, speciális anyagokból kell gyártani, mert a hagyományos szerkezeti anyagok nem viselik el a hosszú időn keresztüli, állandó rezgést.

*

A Nap évezredek múlva is sugároz energiát a Földre, akkor is fúj majd a szél, ezért célszerű minél hatékonyabb technikákat kidolgozni a szélenergia hasznosítására, hogy minél inkább ezt a „megújuló” energiaforrást használjuk a fosszilis tüzelőanyagok helyett. Hogy kevésbé terheljük a Föld ökológiai rendszerét.

kép | Simone Tramonte: Nettó zéró átmenet

A megújuló energiák, az élelmiszer-termelés új technológiai és a körforgásos gazdaság a zöld átmenetre törekvő európai vállalatok körében kulcsfontosságú irányok. Az ember által okozott éghajlatváltozás az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala szerint a természeti környezetet és a társadalmat fenyegető legnagyobb és legelterjedtebb probléma. Ezért az Európai Unió célokat határozott meg, hogy az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását 2030-ig legalább 55 százalékkal, 2050-ig pedig nettó nullára csökkentsék. A fotós olyan innovatív technológiákat dokumentál, amelyek lehetséges utakat kínálnak e célok eléréséhez.

WORLD PRESS PHOTO kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban
2023. szeptember 22 – november 5.

Szirmai Panni

KÖZÖS TITKUNK

2023-10-21 | HÁT TAL - VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL, NOVELLA

Véletlenül találták a hirdetést a kerületi lapban, régóta üresen állt a lakás. Talán mert a lakópark leghátsó, legeldugottabb sarkába soha nem süt be a nap. Keleti fekvés, de az erdő annyira körbeöleli, hogy nem jut be fény. A szobanövényeket megfojtja a kinti erdő. Reggelente a konyhai ablakpárkányon három percig zölden táncol a levelek árnyéka.

szerelmi fészek

Előnyös volt a távolság a belvárostól, nem ismertek senkit errefelé, csak nap mint nap átutaztak a kerületen az agglomerációból. A férfi busszal jött. Nincs messze a megálló, de azért jó tíz perces séta a zöldben. A nő céges autóval gurult be a mélygarázsba. Sosem érkeztek egyszerre, a lakáskulcsot a lenti postaládában tartották. A lakbért felesben fizették, készpénzben tették az asztalra minden hónap második csütörtökjén. Nem hoztak szigorú szabályokat, mindketten beszélhettek itt a családjukról, de nem szoktak. Eleinte a heves érzelmek mozgatták a kapcsolatot, később beleszoktak egymásba. Hetente találkoztak, szerdánként 5 és 7 között. A nő tornázni, a férfi korrepetálni járt ezalatt. Egyikük sem emlékezett rá, mikor alakult át a rendszer. A nő alkalmanként feljött egyedül is, mintha ottfelejtett volna valamit. Nem takarított, nem hozott vacsorának valót, nem rendezgette a párnákat a kényelmetlen kanapén. Szokatlan nyugalom szállta meg. Lopott idő, pásztoróra egyedül. Arra fordíthatja, amire akarja. Nem kell megosztoznia senkivel. Egyszer-egyszer a férfi is felment, amikor tudta, hogy egyedül lesz. Bár apró jelekből észrevették, hogy a másik is jár oda külön, nem tették szóvá. Olykor kéthetente jött csak össze a találkozó, mintha elkerülték volna egymást, a lakásba viszont egyre többet látogattak egyedül. Váltott műszakban érezték otthon magukat a szerelmi fészekben. Kialakult két párhuzamos univerzum, közte az átmeneti zóna: két fotocellás ajtó közötti űr, amikor egyszerre voltak jelen ugyanott. Jeleket hagytak, mint a hanyag lakótársak: a függöny jobbra vagy balra húzva, a kávéfőzőt tisztán vagy maradék kávéval hagyták magára. A szűk fürdőben a kényelmetlenül ismerős otthonosság keltett lelkifurdalást mindkettőjükben. Túlságosan hasonlított arra, amiből el akartak szökni. Kettejük közös valósága az egymást váltó apró szabadságok montázsává alakult. Már nem egymás látványa váltott ki belőlük bizsergő izgalmat, hanem a rettegés, hogy összetalálkoznak. Egy idő után szándékosan kerülték egymást, számonkérő üzenetek kerültek a hűtőre: *miért ma jöttél?! Nem ezt beszéltük meg! Ez az én időm volt!*

Maguknak akarták a magány terét.

A nő megpróbálta kivásárolni a férfit az egész lakbér kifizetésével. A férfi megpróbálta lecserélni a zárat a nő (és a tulaj) tudta nélkül. Kettejüknek összesen öt gyereke, két tartós kapcsolata és nyolcvan évnyi jelzáloghitele volt. De nem akartak osztozni rajta. A múltékony intimitás helyett mindketten a félszeg egyedüllétet kívánták.

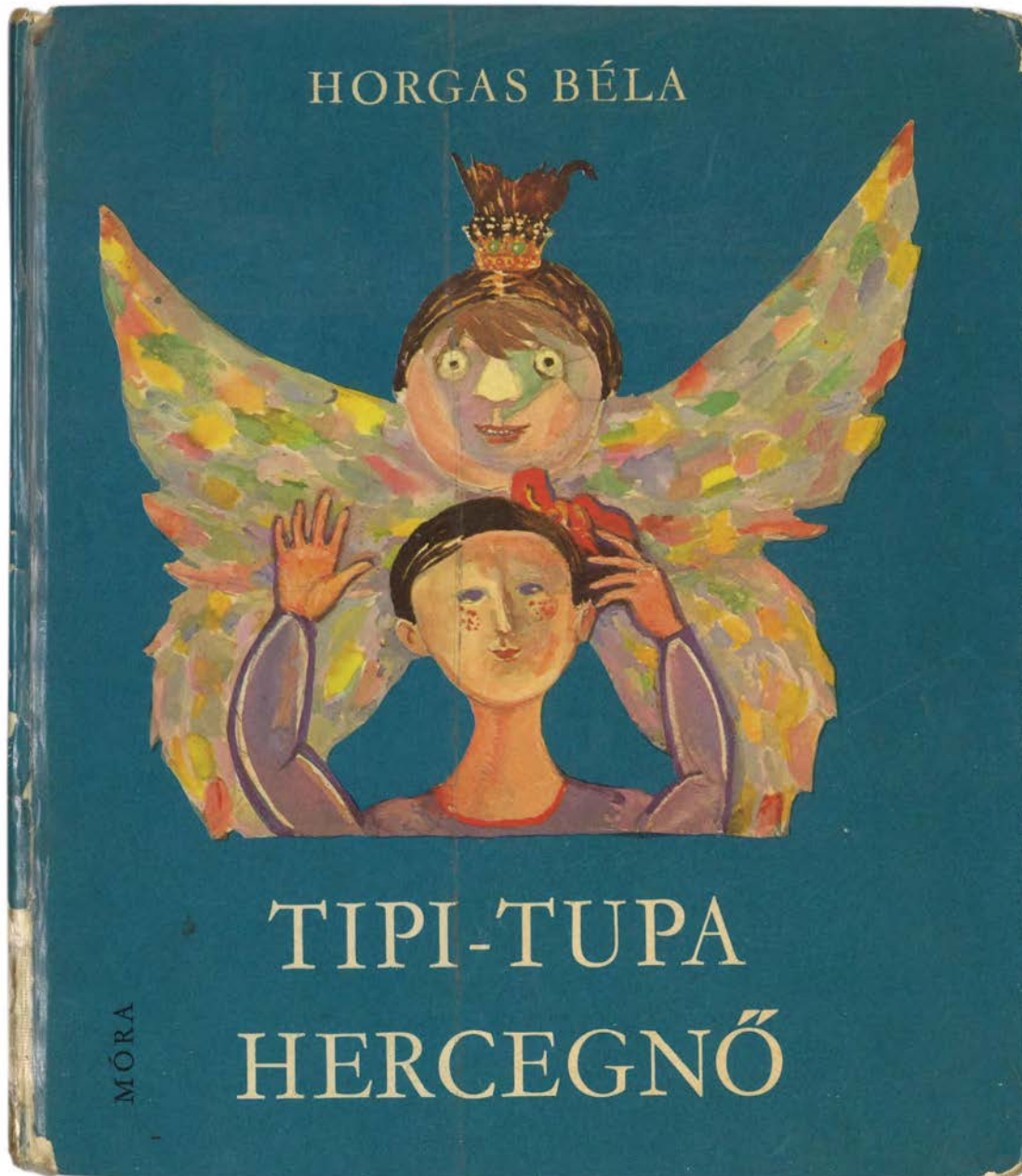
Utoljára itt találkoztak, egy lepukkant külvárosi büfében. A bérleti szerződés felmondását a férfi intézte, a nő bedobta a postaládába a borítékba tett kulcsokat. Miután egyet másolt belőle magának.

kép | Fortepan / Szilvási hagyaték

Jámborné Balog Tünde

HOMOKSZENTGYÖRGY FELŐL FÚJNI KEZD A SZÉL

2023-10-13 | HORGAS BÉLA MŰVEIHEZ, PRÓZA

... gyökérmódra kígyózik történetem...

Horgas Béla

... mikor fél évszázada megláttam Makón a könyvesbolt kirakatában, hús helye lett volna a tárcámban lapuló maradék húszasoknak, lévén három gyerekünk és végére járt a hónap, de mindezek dacára – vagy talán éppen ezért – könnyelműen, hirtelen támadt sugallat fuvallatára (vagy fuvallat sugallatára?) tétovázás nélkül megvettem tizenkilenc forintért Horgas Béla *Tipi-Tupáját*, tengersizín tábláján Anna Margit pillangószárnyú, gombszemű rongybaba-tündérével és szeplős kamaszával (vajon melyikük fejből pattant ki a másik?, fiú fejből tündér, tündéréből fiú?), noha nem tudhattam – honnan is sejthettem volna, hogy groteszk kíséretükkel – *kapta- és kutyafákkal, kehes Satrafával, zord Satradércsel, vénecske varjakkal, bőgő őzekkel*, és a mögöttük rejtőző otthonos lidércekkal, sikoltó malacpofájú széllel, padláson kopogó kísértetekkel, dohányföldeken bőgve átszökő gőzmozdonnyal, tölgyfa-kőrisfa-nyárfaligetes somogyi homokvidékkel, hol *a télidő ... holdakat és hót terel* – örökre velem maradnak ...

fülében vonatfüttyel

(miközben a bivalyos legelőn ott bandukol ma is *az* a kisfiú szalmával kitömött fatalpú bakancsában, fa táskájában zörgő bádog tolltartójával, ott jön-megy-jődögél kálmáncai bakterházból kadarkúti bakterházba, zsebében fagyos ujjait melengető sült krumplikkal, *fülében vonatfüttyel, orrában mozdonyfüsttel*, habár *a síneket fölszedték azóta, fű nőtte be a vasutat*)

... és beköltöznek gyerekeim, tanítványaim szívébe, Bóbita trónusa mellé telepedve a muzsikáló sáska- és békahadak közé, ám nem sokáig maradnak nyugton: a színek kavargásba kezdenek, csattognak százával a sárgák, a kékek, az ibolya-bársony, és a zöldek is életre kelnek *csepűrágó színpados* tizenkét esztendő tanítványaim keze nyomán, akik méteres síkbábokat szabva-ragasztva-rajzolva-festve vastag suszterdekliből, festékből, zsírkrétából, színes rongyokból, kócból, játékból, költészetből, álomból és képzeletből újra teremtik HB ősi töredékekből, totemek elhalványuló emlékeiből, feledésbe merült régi mondókákból, szómágiából, szakállas szuloki szentek glória-kalapjából, orvul kifűrészelt szederfákból, kivágva is eleven, aranybarna kőrisfából, magán-mítoszokból újra és újra egészszé, glóbusznyi gömbbé kerekedő animista világát...

(ahol háromfa táncolt ... három ága hajlott, három hétig zajlott, satrafa-gyökér, kaptafa-virág, háromfa tövén három a világ, mert univerzumában mindennek lelke van, minden él, nyüzsög, beszél, felesel, táncol; fiókjában dáridók káricálnak, szarka vitázik szarkalábbal, hordóban éjszaka és sötétség lakik, szegény magányos kaptafa ökrét, házát eladta, szívét bánat vette meg, bánatában megrepedt, és a kőris-eperfa-hársfapaloták ötven ablakából ötven év nagyítóján át néznek ki rá az ősök, s ő vissza reájuk, mert az *itt* és *ott*, a *volt* a *van* folyton felcserélődik, HB költészetében minden megtörténhet és meg is történik, a *három dübörgő eperfapalota áll, három kivágott, állnak és teremnek e halhatatlanok...*, kétségbe ez többé nem vonható.)

akrobata mutatványosként

... és az az egyszer volt hol nem volt tizenhat kisgyerek (csupán ennyien jártak az osztályomba, a demográfiai tél első hullámai akkor söpörtek végig az

iskolákon és érték el a felső tagozatot), hét fiú és kilenc lány az Úr ezerkilencszáz-hetvenkettedik és hetvenharmadik esztendejének fordulóján délutánonként *kulturális szemlére* próbált a rajzteremben, lármájukkal fölbolydítva az egész iskolát: homályos folyosókon *kutyafák, kaptafák, satrafák* satrattak, *fakapták* kaptattak, nyüszítettek-sóhajtoztak, ugattak, és míg kint *a téli kertben angyal járkált, a kutyafa-erdők* útra készülődtek ágaikon *suhanással, lombfekete ugatással*, bent kilenc kislány énekelte zeneiskolás nagylányom HB muzsikáló verseire szerzett dallamait, de hamar tízen, sőt tizenketten lettek, mert kisebbik lányom – aki nem maradhatott ki semmiből – bekuncsorogta magát jó hangú társnőivel a kórusba, és jött a fiam is barátaival a hatodik ából, hét kisfiú mellé nyolcadiknak-tizediknek segíteni bábokat adogatni, táncoltatni, akrobata mutatványosként ugrándozni a zene ütemére égbe nyújtott karral, vékony farúdon mozgatva tarka papundekli figurákat a hétmérföldesre, sőt még annál is hosszabbra, a Makótól Szulokig, Homokszentgyörgyig, Kadarkútig, Kálmáncsáig nyúló zsákvászon paraván fölött...

(és senki, de senki ne mondja nekem, hogy a Véletlen volt az, ami másfél évtized múlva zsákmányul ejtette, és kezdő tanárként végleg Dél-Somogyba röpítette a fiamat, Maros partjáról a Dráva mellé, Lúdvári-erdőből a rigóci rengeteg kellős közepébe, ahol gyökereket eresztett a famatuzsálemek között, talán épp nála bújócskázik könyvei, gyerekei és unokái között Tipi-Tupa hercegnő, és telente, amikor *Homokszentgyörgy felől kezd fújni a szél*, és eljön a legendateremtés ideje, őzek kopognak vakogva háza kert felőli hátsó ajtaján, vadmalacok túrják a vöröslő avart és szántják a homokos ösvényeket)

felragyogó arccal

... unokáiknak mesélnek már hajdani bábosaim is, elnehezült, meglett hatvanasok, egyikük-másikuk még megszólít az utcán, némelyikükre rá se ismerek, csak S.

Marika maradt hűséges hozzám, az az egykori dundi, cserfes, minden-lében-kanál kislány, aki felnőve egész életében betegeket és öregeket ápolt, haldoklókat vigasztalt és ahányszor csak találkoztunk, fölemlegette az iskolát meg a bábokat, és most is jön, valódi tündér terebélyes öregasszonynak álcázva groteszk álruhában, sebesen gurul elektromos kis rokkantkocsiján, bevásárol, kiváltja piruláimat, villany-, gáz- és vízvezeték-szerelő mesterembereket kerít, és ha elutazom, vigyáz a házra, pedig tömérdek nyavalyája van: a cukra, az ízületei, de sose panaszkodik, csak szembaja bántja, amire nincsen már se szemcsepp, se szemmútét, se szemüveg, nem tud mesét olvasni az unokáinak, egy-két sor után összegubancolódnak a betűk a könyvben, *hát énekelek nekik, tetszik tudni, amiket báboztunk régen az iskolában*, és fél évszázad reszelősre-fátyolozta vékony kislányhangján megidézi ablakom alatt Tipi-Tupa *csupa-csupa zöld, csupa sárga, ibolya-bársony sátrát, a három kőrifá tornya-kupoláját*, majd belekap egy másik versbe, de csonka sorok jönnek elő: *a kutya fán nem terem csak ugatás, ólak fölött a suhanás a télidő... itt el-elakad újra*, és megkérdi, nincs-e meg nekem a könyv, *az a kék, tetszik tudni, amiből kimásoltuk a szöveget*, de nincs, mert már a gyerekeim gyerekeinek a gyerekei: dédunokáim között vándorol, ha egyáltalán megvan, ha nem esett szét lapokra, ha a *Homokszentgyörgy felől feltámadó szél* a bivalyos legelőkre vissza nem fújta, de *Tipi-Tupa* bújócskát játszik velünk, sehonnan nem kerül elő, és amikor végre a huszadik antikváriusnál rálelek egy agyon-ragasztgatott példányára, és azzal köszöntöm fel névnapján, melléhez szorítva felragyogó arccal (könnyei függönye mögül leselkedik az egykori kislány) szipogva magyarázza, *nem tetszik elhinni, mekkora öröm ez nekem*, mert otthon nagytóval apránként kikeresi és újra tanulja majd az elfelejtett sorokat, hogy hibátlanul énekelhesse az unokáknak: *este elindulnak reggel megérkeznek kutyaferdők a tengerpartra mennek...*

(... és ezzel HB is választ kap immár odaát *a fába szorultak pátoszával* ideát föltett kérdésére: *ha bármi hangon, de a kaszás koponya ellen fölrepül kék szárnyaival a vers, mit ér...*)

kép | Anna Margit illusztrációi a *Tipi-Tupa hercegnő* című kötetből

Vörös István

AZ EGYETEMSZIGET 2.

2023-10-22 | **VERS, VERSCIKLUS**

16

JOGÁSZORSZÁGBAN

Egyébként milyen ötlet
egyetemet alapítani a tenger egy ilyen
kis szigetén, ahonnan ugyan

látszik az egykori főváros,
de ahová a fővárosból
egyáltalán nem látni ide.

A kollégái hívták föl erre a jelenségre
a figyelmét, aztán maga is kipróbálta.
Már a kompról szem elől téveszti
a kis szigetet az ember, beleolvad
a mögötte lévő félsziget
vörösesbarna hegyeibe. Néha
a tengerről fölszálló pára is eltakarja.

Mit jelent görögnek lenni,
mikor már nem gyarmatosító
nagyvárosokban beszélnek ezt a nyelvet,
hanem csak egy jelentéktelen
provinciában. Na jó, állítólag
Alexandriában még sokan
tudják, de ha a megszálló katonákat
meglátják, mindenki latinra vált.
Erre az unalmas jogásznyelvre.
A latin előretörése a gondolkodás halála.

A latin a szellemi tolvajok, és a világi
álszentek nyelve. A latinban
minden gazemberséget jogszerűvé
tudsz magyarázni.
Bár állítólag a szapphói strófa
és a hexameter megcsinálható
latinul is.

AZ ELTÖRÖTT AGYAGTÁBLA

Miközben a bolgártant
senki se akarta hallgatni,
talán mert észrevették,
hogy a környező városokban
valóban felbukkannak bolgárok,
Hermészről szóló előadásai tömegeket
vonzottak.

Fel se tűnt neki, mikor
a bolgártant felszámolták.
Vezetői kinevezését
azért nem tudták visszavonni,
mert elvesztette a papírt,
amin a szerződése állt.

Egy költözése során,
amikor a főváros tengerhez
közelibb tájára telepedett,
rengeteg papírja és pergamenje
kallódott el. Eltört egy ékírásos
tábla is, mely a gyűjteménye
legnagyobb büszkesége volt.

A Hermész-kutatás irodáját
összekapcsolták az
Aphrodité-kutatókéval.
Úgy érezte, ez sokkal jogosabb
párosítás, új kollégái
nagynevű szakemberek voltak,
szinte boldoggá tette

megaláztatása és bukása,
mert az eredmény váratlanul
vigasztaló lett.

18

A BUKÁSKÖLTEMÉNY HAZUGSÁGA

Egyszer kutatók majd
elmondják, hogy ebben
a késő római, nagyon késő
hellenisztikus korban
még nem is volt egyetem,
és hogy hazugság ennek
a bukáskölteménynek
minden szava.

Persze hogy az, ahogy
Pszeudo-Vergilius írta:
Minden vers hazugság.

Másfelől mégis szavakat
kell találni ezen
a nagyon új-görög nyelven
olyasmire, amire csak azért,
mert megtörtént, nem feltétlenül
teremtett szavakat magának,
vagy ha voltak, ma épp olyan
hordhatatlanok, mint a tunika
meg a tóga.

19

ÖREGEDÉS

Akiknek a bizalmát el akartam nyerni,
gondolta egy este az öregedő tanár,
egyre kevésbé számítanak!
Megpróbálhatnám mások bizalmát
megszerezni, de senki nem vette át
azokat a fontos helyeket, ahonnan
eltűnőben vannak a holnapi senkik,
tegnapi valakik, tegnapelőtti
nagyemberek.

Tegnapelőtt a nagyemberek nyomában
loholtam, jobban csináltam, mint ők,
amit csináltak. De rá kellett jönnöm,
nem emiatt lettek nagyemberek,
így aztán lemaradtam.

Tegnap már így-úgy én is valaki voltam,
gondolta az öregedő tanár a már
nem fiatal tanárról, és látnom
kellett a valakikről, hogy még
nem vették észre, már nem
nagyemberek.

Én már ma is senki vagyok,
végre sikerült megelőznöm
a tegnapi valakiket,
akik csak holnap lesznek azok,
ami én ma, gondolta, és egy pillanatra
megtorpant az öregedésben.

20

TÁVLAT VAGY TEHETSÉG?

Persze rájött, hülyeség,
hogy jobban csinált volna bármit is,
mint akik jól csinálták,
főleg azt nem csinálhatta még
ugyanúgy se, amit ők csináltak,
mert jól csak mást lehet csinálni,
az ugyanazt jobban, annyit tesz:
rosszabbul. De ha én ugyanannyira
akarok mást csinálni, ahogy ők
akartak? Aztán ahelyett csinálták
ezt, ami alig más.

A hiúságot és a becsvágyat
félresöpörve a tehetséget kereste,
de közben ráébredt, ezen a szinten,

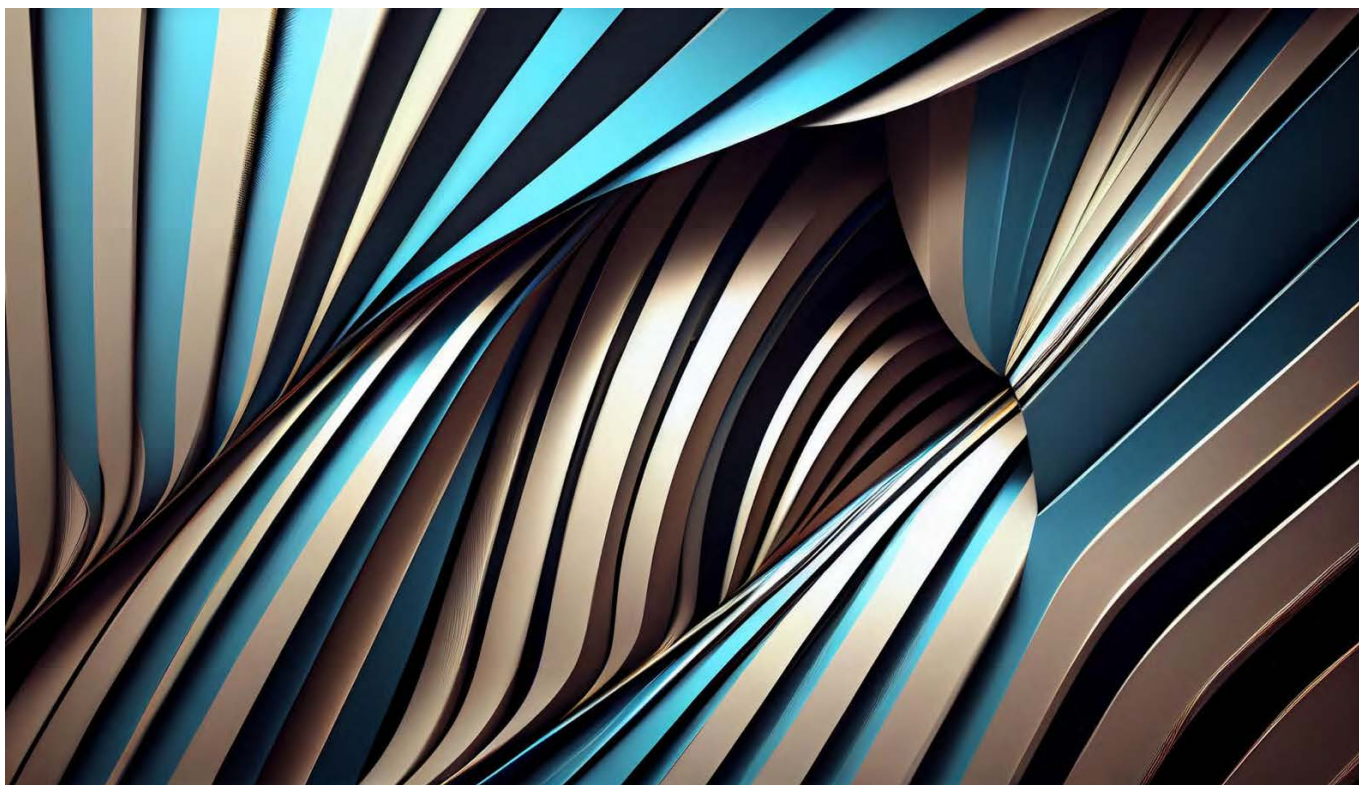
ahol ő épp bukni készül,
már semmire nem vigasz,
semmire nem magyarázat
a tehetség. Harminc alatt lehet
tehetséges valaki, amikor még
ilyesmit hangsúlyoznak, mert
maga a teljesítmény
nem sokat ér, nincs távlata.
Aki távlatot szerez, behozza
tehetségbeli lemaradását.

Kiült hát az egyetemi tengerpartra,
és két óra közt a vizet bámulta
makacsul. Sose unta meg a vitorlák
villogását a kékes pára háttere előtt.
Vagy ahogy néha eltűntek
ebben a párában. A szél ködöt
görgetett a tenger felől az oszlopos
épületek közé. Ha eleredt az eső,
gyakran halivadékok is potyogtak
a kövezetre.

21

OROSZLÁNÉNEK

Tényleg nem különösebben érdekelték
az egyetem építkezése körüli
piszkos ügyek, ha voltak egyáltalán
ilyenek. Újabb és újabb épületek
készültek el, újabb és újabb
oszlopsorok zárták le ott a teret,
ahol egy éve még az illatos pineák

alatt lehetett órát tartani, élvezve az enyhe szellőt, a szórt fény fölkavarta földszagot.

Több kollégája is úgy döntött, kiköltözik a campus szélén épülő tanári lakóparkba, a vezetés kedvencei vízparti telkeket kaptak, sorra épültek a kecses villák. Ő félt ettől a helytől, a szigeten állítólag még éltek oroszlánok, néha, mikor későn ment haza, hallotta bömbölésüket a komp tatjáról.

22

KINEK AZ OLDALÁN ÁLLSZ?

Utált, utált, nagyon utált

a szigetre kijárni, utálta a sétát
a gyönyörű tengerparton a kikötőig,
utálta a rutinutazást a kompon.
Utálta, hogy a fedélzet alól az evezőknél
ülő rabszolgák nyögését és káromkodását
hallja, megrémülve, hogy netán
kitör a lázadás,
de még jobban megrémülve a láncok
csörgésétől és a felügyelő korbácsának
csattanásaitól.

Az egyik hajós, iszonyodó arcát
látva, ránevetett:
Egy oldalon vagyunk!
Ne sajnálja őket,
ha tehetnék, végeznének magával!
Ez megnyugtatta a lelkiismeretét,
pedig tudta, hogy hazugság.

23

MOST AKKOR MIT AKAR SZ?

Utálta a szigetet, bár gyönyörű volt,
és vesztét kívánta az egyetem minden
épületének is, de mikor
új vezetés támadt a semmiből,
mintha Poszeidón lépett volna ki
a tengerből, és szervezték, hogy

az egyetem települjön
vissza a szigetről a városba,
megrémült.

Itt minden rossz, de együtt jó.
Ha megszabadulunk minden rossztól,
nem marad semmi.

És úgy is lett.

24

A SÓHER

Volt egy kollégája az öregedő
tanárnak, ő nem tudta, hogy
akit meghívnak csak egy sörre is,
az egy másik életre adósodik el.

Aki meghívja, lényegében
megveszi fillérekért.

Úristen, hány alaknak adta el

magát ez az ember egy ürücombért,
egy meszely gyantás borért!
Valami mindig kihagyott
benne, ha fizetésre került a sor,
fél percre szinte hibernálódott,
mint teknős a hidegben. Milyen
szörnyű perc volt, elmúltával
röhögve kellett szóba hozni,
de örülve közben a potyának.
Évekre szóló adósságot
csinált magának, de szerencsére
azt majd nem pénzben kell megadni,
hanem túlvilági idővel, rossz hír-
hordozással, meg nem értettséggel.

25

A MEGFELELŐ DIADAL

A középkorú tanár meghívást kapott
a birodalom székvárosába.
Családostól utaztak oda,
maguk mögött hagyva egykor
világközpont városukat, és még inkább
a közeli szigetet, ahol annyi
órán át próbálta elhinteni
a görög kultúrát, melyre a valóságban
már nem sok igény volt.

Leginkább épp a megszállók
szerették abban a hitben ringatni
magukat, hogy amit tanultak,

ugyanaz, mint ami egykor
a gyarmatosító várost naggyá tette.

De hiszen épp az volt a baj,
hogy ugyanaz. A fővárosban,
az igazi fővárosban elfelejtkezett
ezekről a kérdésekről, vagy a kérdések
feledkeztek el róla. A diadalív közelében
laktak, mely alatt tévedésből
átmentek érkezéskor,
és azóta, ő legalábbis úgy érezte,
neki állították.

Mindent nekünk állítottak,
ha megtaláljuk a módját
a megfelelő diadalnak.

26

A REMÉNY TEMETÉSE

Az igazi baj az volt,
mikor kiderült, a bukott
fővárosnak és az egyetemszigetnek
egyre nagyobb önállósága van
saját ügyeinek tönkretételében

A megszállók megengedték,
hogyan a város élére
a lakók válasszanak vezetőt,
és mivel már semmit
nem értettek saját kultúrájukból
és hagyományaikból,
a legnagyobb örömmel
választottak meg egy hordószónokot.

Mi közünk az egészhez?
Egyébként fölkarolja a régi vallást,
inkább lehetőség
ez a változás. Ki ne szeretett volna
ebben reménykedni.

De ezúttal nem a remény
halt meg utoljára.
Egy kompkatasztrófa után, melyben
számos diák és oktató veszett oda,
az áldozatok temetésével együtt
kerítették sort a remény temetésére is.

Meglepően kis koporsó volt.
Gyereké, kérdezték.
Talán valaki nagyon öregé,
aki úgy összezsugorodott,

mint egy őszi levél.
Még senki nem mérte fel
a veszteség nagyságát.

27

HERMÉSZ REDIVIVUS

Mikor röpke öt év után
megint eljátszhatták a választás
komédiáját, valahogy
tényleg mindenki sokat nevetett.

Az oktatóknak, akik egy-egy isten
kultuszával foglalkoztak,
meg kellett volna idézniük
azt az istent, és megkérni
a választás befolyásolására.

Persze senkinek sem sikerült.
Illetve a középkorúsodó
tanár csak hazudta, hogy nem sikerült.
A kevés meggyőződéssel
végzett praktikák következtében
Hermész egyszer csak ott ült előtte,
és a szemébe nézett:
Na?

Gyantás bor szaga
szállt a levegőben.
A többiek már nem élnek,
én vagyok az utolsó.
Nem maradhatnék itt nálad?

28

SOKKAL TÖBB VAN, MINT AMIT ÍRUNK

Elérkezett a 400-as esztendő.
Mindenki meglepődött
és megijedt, olyan sok jó történt,
mialatt mindig hárommal kezdődött
a dátum. A három csodálatos szám,
benne van a szentháromság,
de van olyan, hogy szent
négyesség? Ez már a hanyatlás kora.

Mikor Hermész ezt meghallotta,
nevetni kezdett.
Hanyatlás? Akkor mit mondjak én?
Halott az apám, halottak a testvéreim,
halottak a barátaim, halottak
az ellenségeim. Előbb átkeresztelték
latin névre, aztán hagyták őket
a hit hiánya miatt elsorvadni.

Most egyáltalán nem négyszáz van,
sokkal több!

29

FELADAT EGY ISTENNEK?

Mivel a választások nem a megfelelő
eredményt hozták, az oktatókat
egyesével behívta a vezetés,
hogy ugyan van-e értelme még
annak, amit csinálnak.

Mi az, hogy értelem?

Az értelem valamiféle haszon,
vagy titkos tudás, amit
úgy kezd el keresni az ember,
hogy azt se tudja, mi az?

A dolgoknak nincs értelmük,
mert önmagukért vannak.

Ami önmagáért van,
az másért nincs, nemlétező
a létezővel keveredik,
értelmet erjesztünk belőle.

Megmondhatom, Hermészen
kívül az összes isten halott,
mondta meglehetősen ellenszenvesen
a középkorú tanár vizsgáztatóinak.

Maga nem keresztény?
De. Csakhogy sikerült
megidézni Hermészt.
Őtőle tudom.
És a választások? Nem mondta
neki, mi a feladat?

Röhögött. Nekem ne
parancsolgassanak!
Talán, ha őt nem
idézem meg, minden
másként alakul.

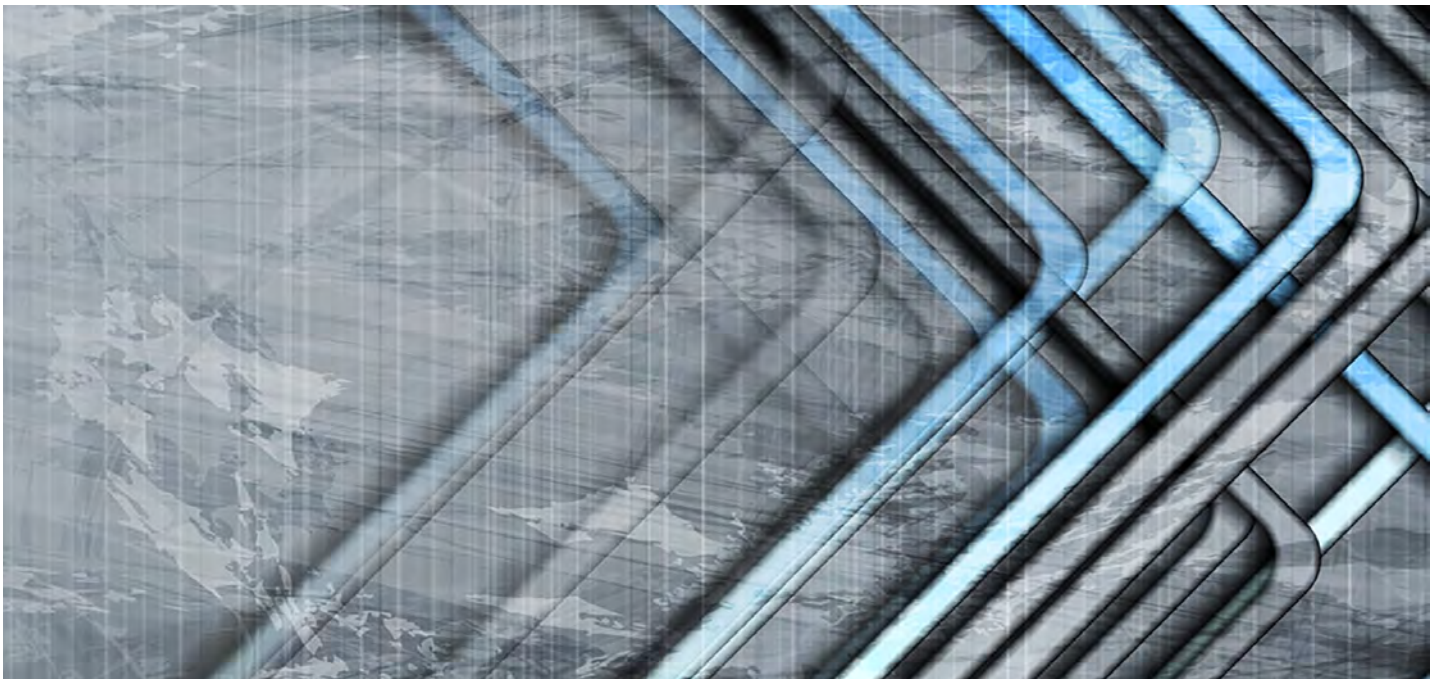
A versciklus első része **itt** olvasható.

kép | vecteezy.com

Taizs Gergő

AKIRE SENKI NEM EMLÉKSZIK MAJD

2023-10-29 | VERS

a leszálló köd között
átdereng a táj
az élet kiütközött
a roncsolódott szemhatáron
megannyi miegymás
és hasonló események
rétegződnek hegyekké
itt neveltek kősziklává
mellkasomban gyíkok fészke
tojást raknak és kikelnek

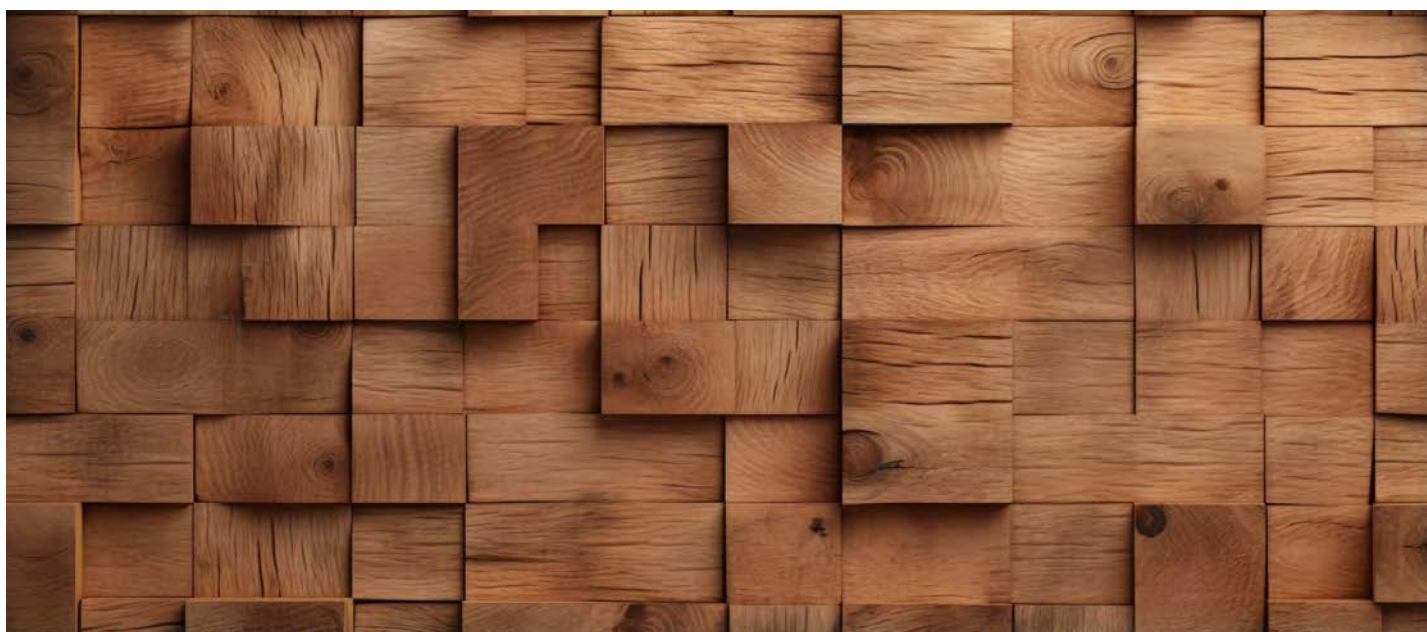
orruk hegyén lét-poézis
tojáshéj és fájdalom
a szomszédos kövek arcát
szétrepesztí az idő
villásfarkú kondenzcsíkok
hasadnak a semmiből
és foszlanak akár a vágyak
a csillagok akasztott angyalok
ámulom lengésük fesztelenségét
csak én menekülök egy helyben
nyugtázom és irigykedem egyre
ne ugorj hirdeti a kilátó acélváza
és a kikelet mintegy mellékesen
feloldozza látványát bűneim alól
enyém ez a sekély üresség
(világszám harmadik személy)
nem osztozom és nem leszek
semmi rossznak az elrontója
maradok még meddig maradok

kép | vecteezy.com

Tallár Ferenc

A TÖRTÉNELEM NYUGTALAN ELEMÉRŐL ÉS A NYILVÁNOS TÖRTÉNELEMRŐL

2023-10-04 | ESSZÉ

A száz éve született Török Endre emlékére

A történelmi létezés tudata integráns része az imaginárius magnak, mely megalapozza, *ahogyan* a Nyugat kultúrájában felnőtt ember a valóságot elsajátítja. Az egységes és jelentéses egész alkotó történelem tudatának születését két alapmű szerzője, Taubes és – más előjellel ugyan, de – Löwith is ^[1] az apokaliptikus eszkatológiához, s így a Jézus születését övező időkhöz köti. Persze nem csak Taubes és Löwith eredezteti a történelmet az apokaliptikus eszkatológiából. Az elgondolás széles körben elfogadottnak tűnik, miközben távolról sem problémamentes. Az apokaliptikus eszkatológia az események olyan sorozatát feltételezi, melynek elemei a

megváltás felé tartó út szakaszaiként nyernek értelmet. Az üdvtörténetként elgondolt történelem célja ezek szerint – paradox módon – a történelem vége, az eszkaton: a történelem, az idő, és vele a halál felszámolása. Az eszkatonnal egyidőben bekövetkező apokaliptikus pillanat transzcendens, *kívülről* érkező fényében hull majd le a fátyol a történelemről és ragyog fel igazi értelme: csak út volt önmaga és a világ felszámolása felé – út az öröklét kapujáig. Ama napon, amikor az „idő betelik”, egy *kozmikus* esemény megy végbe: a történelem – Bultmann kifejezésével élve – „abaszakad” [2], és az ember megszabadul az örökkévalótól elszakadt, az idő fogságába esett világtól. A megváltás lényegében *szabadulás* a világtól, következésképpen az ebben a világban zajló, e világi történelemtől is.

a világ tartja feszültségben

Ha Weber nyomán abból indulunk ki, hogy a Nyugat imaginárius magjának középpontjában a világhoz való alkalmazkodással szemben éppen a világtól való megváltás, a vallásos világelutasítás áll [3], akkor – úgy tűnhet – nem is lehet jobb kiindulópontunk, mint a Jézus születése körüli időszak apokaliptikus eszkatológiája. Hiszen – Taubest idézve – az „apokaliptika teljes egészében tagadja a világot”. Negativitásba burkolja, mert a „világ olyan totalitás, amely határt von önmaga és az isten közé. A kozmosznak ekképpen saját szelleme, saját istene van. Amiként a világ ereje sem magában a világban rejlik, hanem az ellenpólusból fakad, Istent is a világ tartja feszültségben. E feszültségi viszony kölcsönös, és mindkét pólust meghatározza. A világ Isten-ellenében-való (*das Gegengöttliche*), Isten pedig a világ-ellenében-való (*das Gegenweltliche*).” [4] És mégis: ha a vallásos világelutasítás különböző variációkban megvalósuló, komplex jelenségét az apokaliptikus eszkatológiára akarnánk visszavezetni, óhatatlanul leegyszerűsítünk és végül félrevinnénk a vallásos világelutasítás kérdését.

Mert mi lenne az a történelem, aminek abbaszakadását a Palesztinának keresztelt föld lakói időszámításunk kezdetén, az asszír, babiloniai, perzsa, hellenisztikus hódítást követő római uralom idején megélték? Kr.u. 70-ben, a második Templom lerombolásával az önálló zsidó állami-politikai lét, de a Templom pusztulásával a Jahve otthonához fűződő kultusz is megszakad: ami abbaszakad, az Isten választott Népeinek és a Szövetség Istenének közös *Történelme*. A zelóták által védett Jeruzsálemből elmenekülve, kívülről nézvést tehát árulóként, erre válaszol Jóchanan ben Zakkaj rabbi, amikor a római hatóságok engedélyével létrehozza a javnei tanházat. Itt születnek meg annak az Isten által elhagyott, immár kisbetűssé vált történelemből kivonuló talmudi-rabbinikus zsidóságnak a csírái, mely – Rosenzweiggel szólva – megtagadja a „történelemnek a népélet feletti hatalmát”. [5] De ennek az Isten-ellenében-való világnak, az önmaga és Isten közé határt vonó kisbetűs történelemnek a hatalmát tagadja meg a Jézus karizmatikus személye körül létrejött, a zsidó apokaliptikából és a hellenizmus gnosztikus áramlataiból táplálkozó zsidó szekta, majd őskeresztény közösség is, mely – előre sietve – épp a választott nép Történetének abbaszakadását növeszti történelmen *kívüli* eseménnyé, *kozmiikus diadallá*: „a betű öl, a Lélek pedig éltet” (2Kor 3:6). Krisztusban lekerül a lepel Mózes arcáról, melyet azért helyezett oda, „hogy Izrael fiai ne lássák annak a végét, ami mulandó” (2Kor 3:13). Most azonban a Népeinek a mulandó *világban* zajló Történelme véget ért. Véget ért, mert beteljesült, méghozzá egy túláradó, *minden* hívőt meghívó kegyelemben. A Szövetség helyére Új Szövetség lépett, a betű, azaz a Törvény helyébe

a Lélek, a Nép helyébe pedig hívő személyek, lelkek egyetemes közössége. Krisztus második eljövetele még a küszöbön áll ugyan, az Isten-ellenében-való világ még áll, de a hívők, zsidók és pogányok, szabadok és rabszolgák *lélekben* már egyesültek Krisztusban: mindnyájukat egy Lélek itatta át.

elég-e a hit

Ahogy a zsidóság, a zsidókeresztények is a világhoz való miként-fordulás új életlehetőségét dolgozzák ki. Webert parafrázálva, a választott Nép Történelmének ellehetetlenülését „a világtörténés értelmetlen

végtelenségének” az ember álláspontjáról „értelemmel és jelentőséggel felruházott” új variációjában értelmezik: az Isten-ellenében-való világ hatalmát elutasító hit erejével – egy kozmikus esemény beiktatásával – a végből diadalt, *szabadulást* kovácsolnak. Így nem csak a zsidóság vonul ki a történelemből. Bultmannal szólva „az őskereszténységben az *eszkatológia elnyeli a történelmet*”. [6] Tudjuk azonban, hogy a parúzia „késlekedése” következtében a világ-ellenében-való Isten és az Isten-ellenében-való világ, *civitas Dei* és *civitas terrena* között idővel egyre növekvő feszültség jött létre, ami – a számtalan apró elágazás mellett – ismét új alapvariáció születéséhez vezetett. Az eszkaton messianisztikus várakozása mellett *ismét* megjelent annak az Istennek a képzete, aki nem kozmikus események útján, nem *új eon* teremtésével avatkozik a világba, hanem *ebben* a világban munkál, miként az Ószövetség Istene. Löwithnek persze igaza van: „A keresztény történelem- és időfelfogás nem lehet tárgya semmiféle elméleti bizonyítási eljárásnak, tudniillik hit dolga. Csak a hit által ‘tudhatjuk’, hogy a legmélyebb múlt és a legvégső jövő, az első és a végső dolgok Jézus Krisztusban mint Megváltóban összefüggnek.” [7] De mert ahogy múltott, úgy üresedett ki az idő, épp a hit kapcsán merült fel a szorongató kérdés, vajon elég-e a hit, hogy az eszkaton apokaliptikus pillanatában felvillanó transzcendens fényben kiolvasható lesz *majd* a történelem addig rejtett értelme? Vagy ez a hit rászorul arra az Ószövetségből táplálkozó hitre is, mely szerint a kinyilatkoztatott, azaz nyilvánossá tett igazság fényében már *most* kiolvasható és kiolvasandó „a világtörténés értelmetlen végtelenségéből” az a beteljesülése felé tartó, a *történelmek* cél és jelentés nélküli káoszából kiemelkedő *Történelem*, mely iránt – a Szövetség értelmében, Isten *e világi eszközeként* – felelősséggel tartozunk?

Az eddigieket rövidebben is összefoglalhattam volna: a vallásos világelutasítás történetét nem a Jézus születése körüli időkben kell kezdeni, „amikor a különféle bibliai világkorszakok összegyülekezésekor az idődimenziók tótágast állnak” ^[8] , hanem az elején. De legalábbis Mózesrel és a Sínai-hegyen felhangzó kinyilatkoztatással. A zsidó-keresztény tradíció vallásos világelutasításának „hatalmas pátosza” nem jöhetett volna létre a választott Néppel kötött Szövetség története nélkül. Anélkül a *nyilvános* Történelem nélkül, mely a világ szorításában ellehetetlenült ugyan, ám megszületett belőle az immár kisbetűs történelemből kivonuló rabbinikus zsidóság „örök Népe” és a Történelem abbaszakadásának az a kozmikus-eszkatológikus eseménye, mely visszahúzódva később ismét helyet ad majd *maga mellett* a történelemnek. A *hit* álláspontjáról Rosenzweig ezt a konstellációt így fogalmazta meg: „Izrael népe, az Atyjától kiválasztottan, mereven pillant világ és történelem fölött a végső, legtávolabbi pontra”. Ama napig „Izrael élete abban áll, hogy ezt az örök napot előlegezze hitvallásában és cselekvésében, e nap élő előjele legyen, papi nép, a törvénnyel, saját szentségével szentelje meg Isten nevét... Mégis, minthogy a világtagadás e szenvedéseit a zsinagóga ugyanabban a végső reményben veszi magára, mint amiben az egyház a világigenlés szenvedéseit, és mivel ez nem csupán öntudatlan és véletlen egyidejűség az *örökkévalóságban...*, hanem e remény gyökerei is egy helyről fakadnak... közösségünk van az Ószövetség kinyilatkoztatásában: ezért egyház és zsinagóga egymásra vannak utalva. A zsinagógának, halhatatlanul, de tört pálcával és bekötött szemmel, a világ minden

megmunkálásáról le kell mondania, és minden erejét arra fordítania, hogy önmagát életben és az élettől tisztán tartsa. Így a világ megmunkálását az egyháznak hagyja..." [9]

egymásra utaltak

Nyilvánvaló, hogy nem ez az egyetlen lehetséges, netán az egyetlen helyes következtetés. Heinrich Graetz, a 19. századi zsidó emancipáció nagy alakja például – megelőlegezve ezzel a cionizmus programját – világosan állást foglalt a történelemben való belépés, ha tetszik, a világigenlés mellett. „A transzszundán (világfeletti) isteneszme nem a gondolat éteri régiójában lebeg – írta –, hanem egy népszubsztanciát teremtett magának: ennek az eszmének az eleven hordozója egy adekvát *államalkotmány* kell legyen... az isteneszmének egyúttal állameszmének kell lennie.” [10] De most nem a zsidóság jövőjével és rendeltetésével kapcsolatos két különböző válasz az érdekes, hanem az a dinamikus, hogy ne mondjam, feszült összetartozás, amiben a zsinagóga és az egyház különböző válaszai megfogalmazódhattak. És az összetartozásnak ezt a feszültségét Rosenzweignél szebben és világosabban nehéz lett volna megfogalmazni. Vallásos világtagadás és világigenlés, Isten edénye és Isten eszköze, Weberrel szólva a túlvilági és az e világi vallásosság, Dumont-nal szólva a túlvilági és e világi individuum összetartoznak. „Egymásra utaltak”, mert – miként a zsinagógának és az egyháznak – „közösségük van az Ószövetség kinyilatkoztatásában”.

Kezdjük hát az elején, kezdjük az Ószövetséggel. Ami rögtön felveti a jogos kérdést, egyáltalán hol és mennyiben érhető tetten a vallásos világelutasítás az Ószövetségben. Jogos ez a kérdés, mert az Ószövetségnek a deuteronomikus történetírásban kirajzolódó Népéről bizonyosan nem állítható, hogy kivonult volna a történelemből. Épp ellenkezőleg. Létrehozta, *megalapította* a Történelmet azzal, hogy rálépett a Szövetség „áldást vagy átkot” (5Móz 30:1) ígérő útjára: „Vigyázzatok... ne térjete se jobbra, se balra, hanem azon az úton járjatok, amelyet az Úr, a ti Istenetek parancsolt” (5Móz 5:32-33).

*

Ha az a célunk, hogy megértsük a vallásos világelutasítás (és általában a vallási motívumok) szerepét, először is azt kell megidéznünk – már amennyiben ez egyáltalán lehetséges –, hogyan olvasták és hallgatták Izrael gyermekei a Biblia szavait a második Templom lerombolását megelőzően. Azelőtt tehát, hogy „a világ minden megmunkálásáról” lemondani, és a történelem „népélet feletti hatalmát” megtagadva a történelemből kivonulni kényszerültek. Nyilvánvaló, a Bibliát nem értelmezhatték úgy, mint hőseposzt, mint *beszámolót* a Nép egykor volt múltjáról és történetéről, hisz előttük is nyitva állt a Szövetség „áldást vagy átkot” (5Móz 30:1-19) ígérő útja. A szöveg arra *szólította fel* őket, hogy a kinyilatkoztatás címzettjeiként maguk is – nem térve sem jobbra, sem balra – rálépjenek erre az áldás vagy az átok beteljesedése felé vezető útra. Végül is arra *szólította fel* őket, hogy a Nép Történelmének hőseivé válva maguk is belépjenek a Könyvbe, hitet téve ezzel Jahvének a Könyvben kinyilatkoztatott törvénye mellett. Hitet tegyenek, mert a *hit* és a hűség Istenhez az első számú parancs. A kinyilatkoztatás ugyanis olyan igazságot nyilvánít ki, ami rászorul a hitre, a Szövetség melletti *döntésre*. A Szövetséggel elhangzó ígéret, a szent Népre hulló áldás vagy átok nem elkerülhetetlen sorsot jelent be, hanem olyan *életlehetőséget*, mely Jahve akarata szerint megvalósítható, ha végig megyünk a Szövetség útján, ha hiszünk a kinyilatkoztatás igazságában és kitartunk a Jahvével kötött Szövetségben. „Ez a parancs, amelyet ma meghagyok neked, nem elérhetetlen számodra, és nincs messze tőled... Egészen közel van hozzád a törvény: a szádban és a szívedben, hogy hozzá szabhasd tetteidet.” (5Móz 30:11-14) De a *parancs*, ha közel is van, nem *kijelentés*. Ebben az értelemben az igazság éppúgy rászorul a hitre, ahogy a hit is az igazságra. Az igazság beváltandó, pontosabban a hit és a hűség tettei által beváltható (bebizonyosodható) lehetőség. Hitemet az bizonyítja, hogy a törvényt követve az Ígéret beteljesítésén munkálkodom.

Azt mondhatnánk, hogy a kinyilatkoztatás szavaival szembesülő hallgató vagy olvasó nyugtalanító egzisztenciális kihívással, döntési kényszerrel szembesült: megszólított, és ez a megszólítás kiszólítja a világba gyökerezettségéből. Amikor Ezdrás a babiloni fogság után felolvasta Jeruzsálem egybegyűlt népének Mózes törvénykönyvét, az egész nép kiterjesztett karral kiáltott Áment, „és arcukkal a földre borulva imádták Istent” (Nehémiás 8:6). A szabadító Istennel és a vele kötött Szövetséggel való szembesítés ilyen, és ehhez hasonló, zaklatott jelenetei számosak az Ószövetségben, ahogy számosak azok is, melyek a „húsos fazekak” mellé visszavágyókat, az aranyborjú imádóit ostorozzák. A Biblia szövege alapvetően performatív: az áldás és az átok szavaival kiszólít a világba való természetes belegyökerezettség öntudatlan nyugalmaiból. A megszólító kihívás, a világból való kiágyazás, egyszóval a *szabadulás* a természetes belegyökerezettségtől valójában maga a kezdet. A Nép ősatyját, Ábrahámot, a „*bolyongó arámot*”, aki „*jövevényként*” élt Egyiptomban (5Móz 26:5), az Úr arra szólítja fel, hogy hagyja el földjét, otthonát, vérségi-rokonsági kapcsolatait egy olyan föld reményében, melyet majd mutat neki (1Móz 12:1). És a választott Nép Történelme is a *szabadulással* veszi kezdetét: kivonulással Egyiptomból, a szolgaság házából. Az Úr megszólította, Mózes – aki úgy jellemzi önmagát, hogy „*jövevény voltam idegen földön*” (2Móz 2:229) – kivezeti Népét Egyiptomból, ám mielőtt a tejjel és mézzel folyó ígélet földjére érnének, a Népnek negyven évig kell bolyongania a

pusztában, hogy olyan nemzedék keljen át a Jordánon, mely a pusztai bolyongás és a jövevény-volt átmenetiségének tapasztalatában megszabadult világba gyökerezettségét köteleitől.

a vallás radikálisan új formája

A „jövevényhez ne légy kegyetlen és ne sanyargasd, hiszen ti is jövevények voltatok Egyiptom földjén” (2Móz 22:20). „Idegenek és jövevények vagyunk csak előtted, éppúgy, mint

atyáink voltak” (1Krón 29:15). Joggal állítható: a *jövevény*, az *idegen*, a *bolyongó vándor*, szóval az a megszólításával kiszólt ember, aki nincs többé otthon ott, ahol *van* – ez Izrael gyermeke és a Könyv hőse, őt hívja az Úr az áldást vagy átkot hozó *útra*, vele kezdődik a történet és a Történelem. Bár születését Taubes a babilóniai fogság, a deuteronomikus történeti mű kialakulásának idejéhez köti, ez a szellemiség áthatja az általunk ismert, „kanonizált” Könyv egészét: „A száműzetés – mondja Taubes – kitepi Izraelt a termőföldből, és gyökereivel, mindenfajta természetes növekedés fordítottjaként, fölfelé ülteti el. A száműzetésben Izrael Istene is kiszabadul a földből, és szétszakad minden kötelék, amely a kánaáni-palesztinai népek vallásához, a számtalan helyi istenhez, őskultuszhoz és szent prostitúcióhoz fűzte. A száműzetésben a sivatag láthatatlan Istene a világ Istenévé lesz, aki a világ történetét irányítja.” ^[11] A számtalan helyi istenhez fűződő kötelék szétszakadásával a vallás radikálisan új formája születik: míg az archaikus mítoszok és a rítusok azokat az archetípusokat közvetítik, melyek öröktől fogva vannak és örökké ismétlődnek, biztosítván és fenntartván a kozmosz örök rendjét, a Jahvéval kötött Szövetség a jövő programját adja: az örök rendből kivezető útra hív, olyan útra, mely egy eddig soha nem volt, eljövendő cél felé vezet. A Történelem az „örök visszatérés” ritmusának megszakításával, a „természetes növekedés” megfordításával születik: gyökereivel a választott Nép nem a kozmosz örök rendjébe kapaszkodik, hanem egy világon kívüli, *szabad* és *transzcendens* akaratba. Ám ez az akarat nem a „világ-ellenében-való”. *Ennek* a világnak az az Ura és szabadítója, aki törvényhozóként és a Történelem uraként *ennek* a világnak a „megmunkálására” hív.

Az áldást vagy átkot hozó szabadság útja persze nem könnyű út, ahogy nem könnyű elviselni az úton-lét otthontalanságát sem. Nem véletlenül mondja Eliade, hogy „az ember a történelem ellenlábasa, még ha azt is tekinti fő céljának, hogy 'történelmet csináljon', s azt hiszi, hogy ő semmi más, csak 'történelem'. Amint az ember meghaladja saját történelmi pillanatát, enged ama vágyának, hogy újraélje az archetípusokat, teljes és univerzális lényé válik.” ^[12] Létezése tünékeny és iránytalan pillanatából ismét visszatalál léte szilárd alapzatához – felismeri helyét a kozmosz örök és változatlan rendjében. Kétségtelen, hogy a mitikus ősidőnek és a kozmosz örök, változatlan rendjének képzetével kialakult értelmezési- és jelentésstruktúrák, az idő természeti ritmusként való érzékelése egyik alapvető lehetősége annak, *ahogyan* az ember a valóságot elsajátítja – *ahogy* a lehetőségek irdatlan komplexumát redukálva, képes megteremti saját önálló és szilárd határokkal rendelkező valóságát. Ahogy kétségtelen az is, hogy a világhoz való miként-fordulásnak ez a lehetősége – társadalmi rétegben öröklött vagy egyénileg választott élethelehetőségeként – máig jelen van a zsidó-keresztény hagyományból táplálkozó nyugati kultúrában is. Ami már csak azért is érthető, mert kultúránk másik gyökere – vissza kell még térnünk erre – Jeruzsálem mellett Athén, és a görög szellem nem csak mítoszaiban, de filozófiájában is a kozmosz örök, változatlan rendjének képzetére épült.

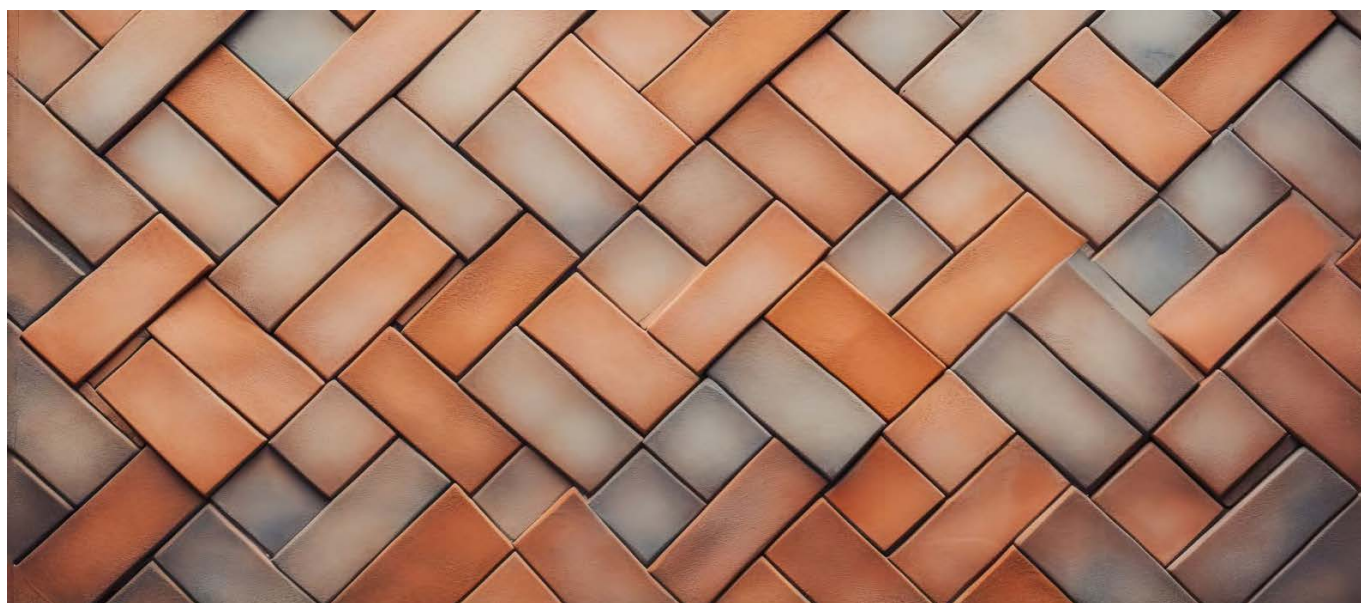
szent Néppé alakulva

Így aztán messzemenően igaza van Taubesnek, ha azt állítja: „Döntő fordulat áll be, amikor Izrael történelmi világa kiválik az ókori Kelet és az antikvitás mitikus életköréből.” [13] Valóban

döntő, egyedülálló és lélegzetelállító a fordulat, ahogy a Közel-Kelet egy csekély jelentőségű, a környező birodalmakhoz vagy akár a kánaánita királyságokhoz képest átlagos fejlettségűnek sem mondható, nomád, később alapvetően paraszti társadalmá „egyszer csak” szent Néppé alakulva a világot új, korábban soha nem volt értelemmel szállja meg, s ezzel – Castoriadissal szólva – a „képzetes társadalmi jelentések” olyan „magmaját” hozza izzásba, mely újabb és újabb variációk eredőjeként évezredekken át mozgásban tudta tartani az ún. Nyugat ön- és világértelmezését. A vallástörténet ugyan sok mindent meg tud magyarázni: fel tudja tárni a Könyv különböző időkből származó, különböző rétegeit, okadatolt feltételezésekkel élhet a szerkesztés munkáját illetően, meg tudja magyarázni a próféták és az apokaliptika megjelenését a szövegekben, ám maga a „döntő fordulat”, a társadalmi képzelőerőnek ez a kiáradása levezethetetlen marad. Igazán nem mondhatunk többet, mint hogy „Izrael a világtörténelem nyugtalan eleme, az a forrásban lévő anyag, amely a történelmet egyáltalában létrehozta. Legelőször azzal, hogy leválik Babilon és Egyiptom nyugvó alapzatáról... Izrael átszakítja az ugyanannak örök visszatéréséhez tapadó életkört, s ezzel először tárja fel történelemként a világot.” [14]

Feltárni történelemként a világot nem azt jelenti persze, hogy a világ addig rejtett történelme tárul fel. Nem: Izrael „nyugtalan eleme” a történelmet *létrehozta*. Ahogy Tatár György írja: „A történeti interpretáció maga az a tény, amely egyszer csak ‘felmerül’, és megváltoztatja maga körül a tudat egész világát... A történelmi értelmezés tehát egyidős a történelemmel. Az emberi létezés időbeli dimenziója, ha nem történelemként értelmezik, akkor nem történelem... A történelem ugyanis nem a – történeti – kinyilatkoztatás értelmezése, hanem maga ez a kinyilatkoztatás, amelynek nincsenek történelmi előzményei.” [15] A történelem – láttuk – azzal az áldást vagy átkot hozó *úttal* kezdődik, melyre az Úr szólítja ki választott Népét. Gerhard von Rad meggyőző elemzéssel mutatja be, miként alakul át az ünnepek

kánaáni eredetű, az évszakok, a vetés és az aratás ritmusához kapcsolódó ciklikus köre történelmi ünnepkörré, hogyan válik az árpaaratás kezdetének ünnepe, Pészah napja az Egyiptomból való kivonulás emlékezetének ünnepévé, az őszi nagy szüreti ünnep pedig sátoros ünneppé, a negyven éven át tartó pusztai vándorlás emlékezetévé. De ezeket az ünnepeket már nem az a mitikus szellem tölti meg tartalommal, mely szerint a múlt archetipikus eseményei ismétlődnek ezekben a szent időkben, megújítva az örök rendet. **[16]** A Történelem eseményei nem ismétlődnek meg, ezért *emlékezni* kell rájuk: „Emlékezzél meg csak az ősi napokról, gondolj csak át minden nemzedéket, kérdezd meg atyádat, s elbeszéli neked, véneidet, és elmondják neked!” (5Móz 32:7). Záchor, emlékezz, mert – ismét Tatár Györgyöt idézve – „a jelen tulajdon múltjával egyszerre születik”: „Csak egy közös origóhoz képest lehetnek az egy jelent élők valóban egymás kortársai, csak közös múltjukra visszanező és közös jövődjüket váró lények találkozása lehet a jelenben szükségszerű. A múlt nem az elmúlt jelen, hanem a jelen kezdete”. **[17]** Így *válhat* igazzá, hogy az Úr nemcsak atyáinkkal kötötte meg a Szövetséget a Hórében, „hanem mivelünk is, mindnyájunkkal, akik itt ma életben vagyunk” (5Móz 5:2–3).

Az emlékezet révén lehet a jelen több, mint meghatározatlan, irány és kiterjedés nélküli *pont* az időegyenesen, általa lehet az idő az *úton* lévők új *szellemi* otthonává, melyben – a tér helyett – berendezkedhetnek. Mert Történelemmé csak az út eseményei válhatnak, csak az, ami visszavezethető az Úr akaratára, áldására vagy

átkára. Az Úr a Történelem Istene, csak benne és általa, a vele kötött Szövetségben állhat fenn a Történelem mint *értelmes egész*. Jól látható, miként dolgozzák ki fokozatosan ezt az értelmes egészet a Nép írástudói. Bár a rétegek tagolódása máig vitatott, annyi azért megkockáztatható, hogy míg az elohista mű által feldolgozott anyag Ábrahámtól az ígélet földjére való bevonulásig terjed, a jahvista és a papi irat már Ádámot és a teremtés aktusát is bevonja a történetbe. A deuteronomista történeti mű a babiloni fogságig terjed, a krónikák pedig Ádámtól a száműzetés utáni időkhöz átfogják már a Történelem egész ívét, amit az isteni terv megvalósulásaként tárnak elénk. Ahogy a mítoszok kozmikus rendje, a Történelem is rendezett világ. De ez a rend rászorul a Történelem Urába vetett hitre, ahogy a hit is rászorul önmaga bizonyosságaként a Történelem Urára. Gyökeresen új istenképzet született így. A társadalmi képzelet középpontjába olyan rend nyomult, mely egy *akaratot*, egy *tervet*, illetve *egy tervet*, *egy akaratot* feltételezett. Jahvét Izrael is rendet teremtő hatalomnak tekintette. Az új értelmi világot teremtő különbség abban áll – mondja von Rad –, hogy az ókori keleti vallások istenei „éppen az országot hordozó kozmikus és állami rendet testesítették meg, Jahve pedig az izráeli hit szerint kívül állt ezen a renden. Ő volt az, aki megteremtette a rendet, és kezességet vállalt a rendért, de őt nem lehetett azonosnak tekinteni ezzel a renddel.” [18] Megszületett egy *világon kívüli, transzcendens* Isten, s vele egy olyan *szabad akarat* grandiózus képzelete, mely *szuverén* módon új törvényeket hoz a világba.

robbanásszerű váltás

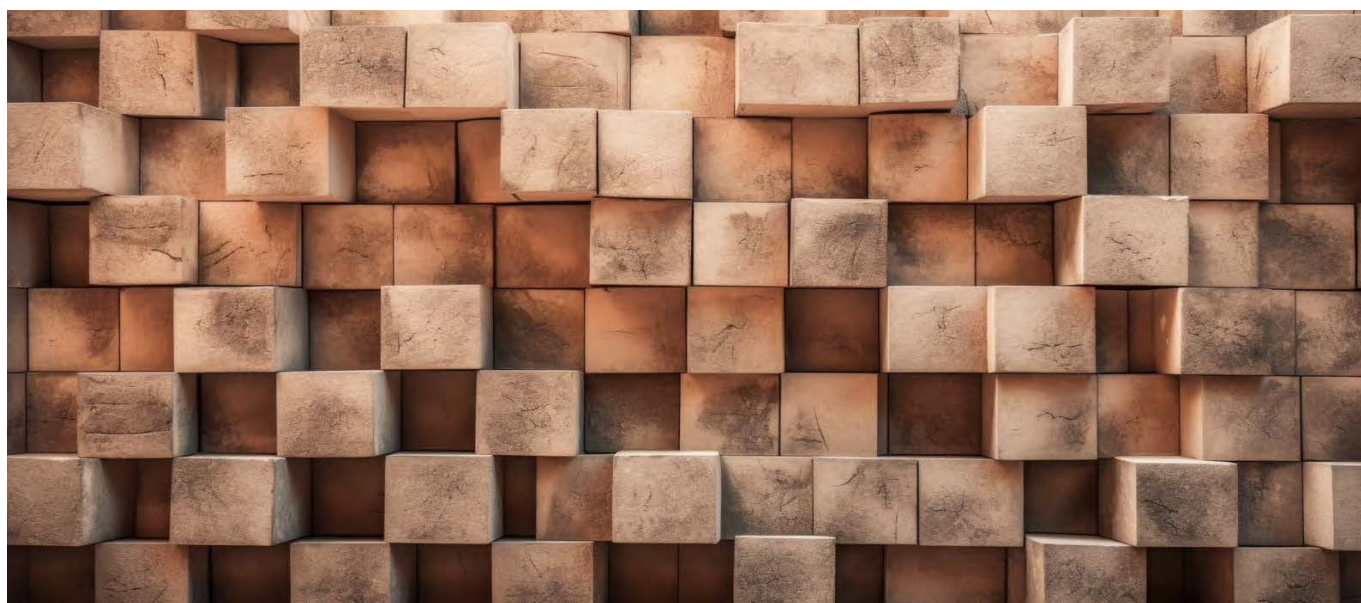
Assmann azt a robbanásszerű váltást, mely a kozmosz örök és változatlan törvényeinek – isteneivel egyetemben – alávetett világból, egyszóval a *kozmeteizmusból* a *monoteizmus*

világon kívüli Istenéhez vezetett, azon „váltóátállítások” egyikének nevezi, „melyek azzá tettek minket, akik vagyunk”. [19] Két különböző vallási tapasztalatról van szó – mondja: az egyik „a világ belakását, az emberi dolgoknak a természet isteni rendjébe való integrációját célozza, a másik, mely a deuteronomikus tradícióban jelentkezik, a világ leigázását: az ember megváltását a világ kényszereitől a törvény nem e világi rendje iránti kötelezettsége által.” [20] Forduljunk hát most a megszólított Nép helyett a megszólítóhoz. Ki az az Isten, aki képes kihívni választott Népét a világ

öröknek tudott rendjéből? Kihívni egy áldást vagy átkot hozó útra, mely nem a világhoz igazodik, hanem egy világon kívüli, szuverén Úr törvényeihez – a *szabadság* törvényéhez.

*

Amikor az égő csipkebokorból megszólított Mózes magára vállalja küldetését, a következő kérdést teszi fel Istennek: ha Izrael fiai megkérdezik „tőlem, 'Mi az ő [a megszólító] neve?’ – mit mondjak nekik? Isten erre azt mondta Mózesnek: Én vagyok az, 'Aki vagyok'. Aztán ezt mondta: Ezt mond Izrael fiainak: Az, 'Aki van', küldött engem hozzátok.” (2Móz 3:13–14) Rejtélyes válasz ez, rejtélyes Károli fordításában is („Vagyok, aki vagyok”), és Bomanra támaszkodva azt mondhatjuk, hogy Isten válasza, az *'éhjeh 'aser 'éhjeh* mindaddig megfejthetetlen is marad, amíg az indoeurópai nyelvek létigéjével fordítjuk, illetve annak szellemében értjük. Így ugyanis óhatatlanul megidézzük a Parmenidészre és az eleai filozófusokra visszanyúló, Platónnál csodás metafizikai építménnyé váló görög lételméletet. Az érzéki tapasztalat és az emberi gyakorlat örökké változó és alakuló, születő és pusztuló, dinamikus mozgásban lévő, vagyis az *időnek* kitett világa a platóni metafizikában csak árnyék a barlang falán: az örök és változatlan logosz által uralt, örök és változatlan ideák, a valódi létezők árnyékai, ezek a valódi létezők pedig ki vannak vonva „minden dolgok atyja”, a hérakleitoszi háború és a *panta rhei* hatalma, vagyis az *idő* hatalma alól. Mert az idő „mindent megemészti” (*katatékei ho khronos*).

Ezzel szemben – mondja Boman – „a merev, mozdulatlan létezés a héber gondolkodás számára nem létezik; számukra csak az olyan létezésnek van realitása, amely valamilyen aktivitással, mozgással van belső kapcsolatban. Ezt úgy lehetne megfogalmazni, hogy csak a mozgásnak van realitása.” [21] Az Isten önmegnevezésében szereplő héber *hájáh* ige is ebben a létfelfogásban gyökerezik. Jelentése „a valamivé válás és hatáskifejtés jelentéstartalmát is magában foglalja... jelentése számunkra a legszemléletesebben egy cselekvő személy létezésének fogalma révén tárul fel.” [22] A kijelentés, hogy Isten „van”, a héberül beszélő számára azt jelenti tehát, hogy „Ő minden dinamikus létezés summája, forrása és létrehívója. Ez fejeződik ki a sokat vitatott mondatban: '*éhjeh 'aser 'éhjeh... ez a hájáh* dinamikus, tetterős, hatást kifejtő létező.” [23] A héber és a görög gondolkodást, ha tetszik Jeruzsálemet és Athént egybevető, de inkább szembeállító Boman következtetése: „Isten épp azért valóban létező, mert létének roppant dinamikája örök és valóságos. A különbözőség a két gondolkodásmód között a nyugalom és a mozgás ellentétpárjában rejlik.” A „létezés a görögök számára az örök nyugalommal, a héber gondolkodás számára az örök mozgással azonos.” [24]

e hatalmas pátosz visszhangja

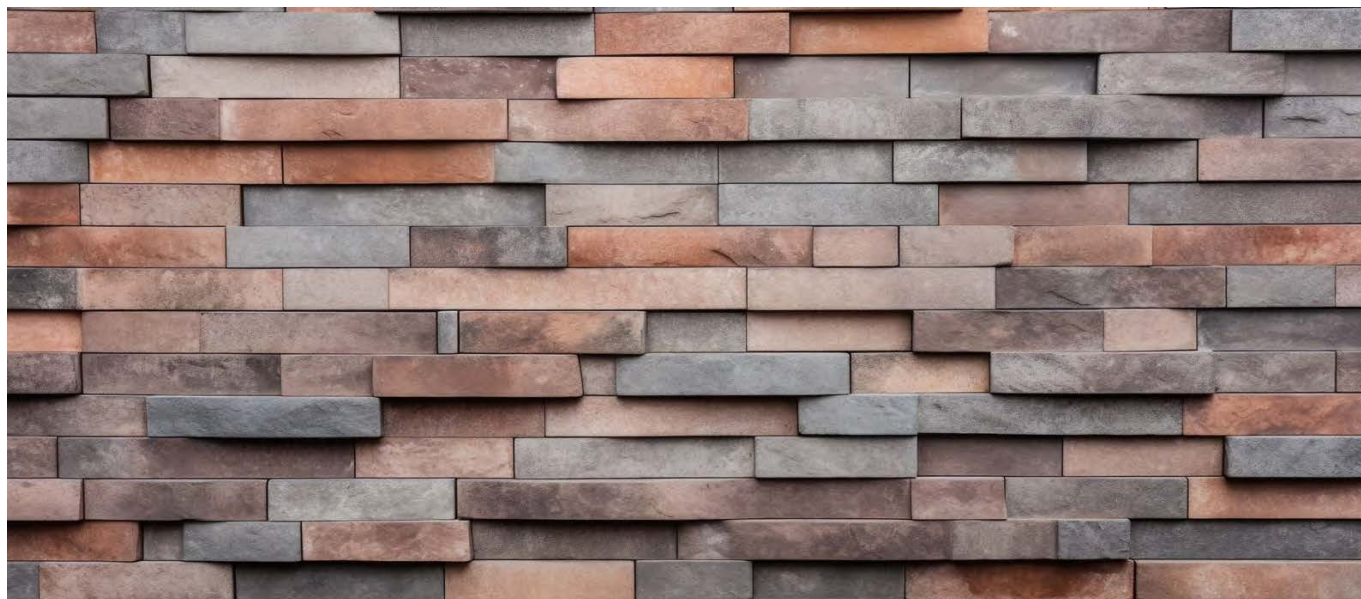
Ha – mint Taubestől idéztük – Izrael „a világtörténelem nyugtalan eleme”, akkor a Történelem Ura ennek a nyugtalanságnak a megtestesülése. A Sínai hegy, a szövetségkötés helyének

ábrázolása működő tűzhányót sejtet – egy nyugtalan, bármikor kitörni kész, semmi által nem korlátozható energiát. Nietzschevel szólva fogalmazhatnánk úgy is, hogy egy „plasztikus erőt”, amivel „valami sajátosan növekszik magától és magából, ami elmúltat és idegent átformál és bekebelez, sebeket begyógyít, elveszettet pótol, széttört formákat önmagából formál újra... ez az a fundamentum, amelyen valami jogos, egészséges és nagy, valami valóban emberi egyáltalán felnőhet.” [25] A magam részéről ezt úgy fogalmaznám újra, hogy az égő csipkebokorból felhangzó megszólítás és az *éhjeh* kijelentése a világhoz való miként-fordulás új lehetőségének fundamentuma: a jelentéseknek olyan „maggáját” lövelli ki magából, melyből kikristályosodnak azok a fantáziaalakzatok, melyek megalapozzák, *ahogyan* a Nyugat

kultúrájában felnőtt ember a valóságot elsajátítja. A kiszólító megszólítás „hatalmas pátosza”, a „magától és magából” növekvő plasztikus erő „roppant dinamikája” a világon *kívüli* Isten *szabadságából ered*: Isten a Szabadító, aki kivezeti Népét a szolgaság házából. Bár nem bizonyítható, de talán belátható, hogy számos történeti variáció közvetítésével e hatalmas pátosz visszhangja zeng majd tovább a felvilágosodásban is, például Kant kérdésében, hogy „Hogyan lehetséges egyszerre a szabadságból eredő kauzalitás és a természeti szükségszerűség általános törvénye”, vagyis elképzelhető-e olyan „intelligibilis karakter”, aki a kauzalitástól függetlenül, saját szabad akaratából indít el kauzális sorokat a világban. [26]

Természetesen az Ószövetségtől tökéletesen idegenek az ilyen filozófiai reflexiók, ahogy idegenek a teológiai megfontolások is. Egyszerűen és közvetlenül a hatalom és a szuverén akarat dicsőítése szakad fel a Könyv hőseiből, például Mózes énekében (2Móz 15) vagy Dávid hálaadó imájában: „Tiéd a gazdagság, tiéd a dicsőség, te uralkodsz mindenben, a te kezében van az erő s a hatalom, a te kezében van a nagyság s az uralkodás mindenben” (1Krón 29:12). Látható: a szuverén hatalom, a világon uralkodni képes szabad akarat önálló, transzcendens entitásként fogalmazódik meg, mely áldást vagy átkot hozva *kívülről* ítél az emberről, de az Úrral szövetséget kötött szent Népről is. Mert az embert ugyan az Úr a maga hasonlatosságára *teremtette*, de a teremtett lényt ontológiai szakadék választja el Teremtőjétől. A teremtmény a Teremtő szabadságában és szuverén hatalmában, a világ törvényeit átíró, szuverén törvényadásának igazságosságában csak a Mindenhatóval kötött Szövetségen belül, Isten eszközeként és az Úr szolgálatában részesül – annyiban, amennyiben az útról nem térve le sem jobbra, sem balra, betartja a szent Nép életét szabályozó Törvényt. Szabadság és törvény, a szabadság és a Kell összefüggenek tehát: a teremtménynek a Szövetségen belül *kötelessége* a szolgaság házában elhagyása. Ismét hozzá kell azonban tennem: *szabadságnak, törvénynek és kötelességnek* ez az összefonódása az Ószövetségben jelenik meg ugyan először világos formában, de – a Nyugat további történetét is figyelembe véve – távolról sem kizárólagos sajátja a választott Néppel kötött Szövetségnek. Az a

szabadságfogalom, mely kiindulópontjának tekinti, hogy „Önmagának – saját testének és lelkének – mindenki korlátlan ura” [27], a diadalmas modernitás kései, és távolról sem magától értődő variációja.

A későbbiekben hosszú történetté terebélyesedő képtilalom egyik magyarázata épp ebben rejlik: a Teremtő és teremtett világ közötti szakadékban. A legeredetibben talán Ézsaiás világítja meg, hogy a képek és a szobrok tisztelői nem egyszerűen hamis isteneknek áldoznak, hanem a „szolgaság házában”. Annak a világnak ugyanis, amelyből Isten kiszólitotta Izraelt. Akik fából, *a teremtett világ anyagából* szobrot készítenek, és azt imádják, „Nem fontolják meg szívükkel, nincs tudásuk és belátásuk, hogy így szólnának: 'Felét elégettem tűzben, parázsán kenyeret sütöttem, sütök húst is és megeszem; a maradékából pedig undok bálványt készítek és egy fatuskó előtt hajlok meg'” (Ezs 44:19). Ahogy Assmann írja: a képtilalom *varázstalanítja a világot* [28], hogy a varázsától megfosztott *hatalom* a teremtett világ anyagával szabadon rendelkező, *szuverén* Úrban összpontosuljon. A politeizmus varázslatos világa telítve van ugyanis az istenségek reprezentációival, legyenek ezek szobrok, képek, vagy – miként erre von Rad is utalt – hatalmukkal az istenek hatalmát reprezentáló államok és monarchák. Az istenek e világi *reprezentációja* azonban – mondja Assmann – éppenséggel „az istenek távollétét előfeltételezi... A reprezentációk az eleven Istenhez képest holtak. A képeknek el kell tűnniük ahhoz, hogy az eleven Isten népe körében lakozhassék... Az ikonoklasmus mint politikai

teológia azt jelenti, hogy Isten közvetlenül gyakorolja az uralmat, maga hozza a törvényeket, írja elő a rendet és gyakorol igazságosságot.” [29] „A képeknek el kell tűnniük” végső soron azt jelenti, hogy a kozmoteizmus világából áradó varázssal együtt el kell tűnnie minden olyan idegen isteneket reprezentáló hatalomnak, mely nem az élő Istennek, a Történelem Urának hatalmából táplálkozik. Az ókori Izrael vallása épp ezen a ponton – ahol a világ céltalan körforgásából való kiágyazásnak, azaz a szabadságnak és a törvényhozó hatalomnak a viszonya kiéleződik – fordul át monolátriából egyértelműen *monoteizmusba*, s mutatkozik egyúttal *politikai vallásnak*: „minden dinamikus létezés summája, forrása és létrehívója”, Isten, aki nappal füstoszlopként, éjszaka tűzoszlopként kíséri Népét a szolgaság házából kivezető úton, valóban „közvetlenül gyakorolja az uralmat, maga hozza a törvényeket, írja elő a rendet és gyakorol igazságosságot”.

a viszonyok átkönyvelése

Izrael vallásának politikai vallásként értelmezése természetesen nem új jelenség. Jól ismert Löwith álláspontja: „Csak a zsidók egészen különleges története olyasfajta

történelem, amelynek politikai történelemként még ma is szigorúan vallásos értelmezés adható... A zsidó lét, ez a kivétel, alkalmas volt rá, hogy igazolja a politikai történelem szigorúan vallásos felfogását, hiszen egyedül a zsidók történelmi nép, mégpedig vallásuk, a sínai kinyilatkoztatás okán.” [30] Ebben a keretben értelmezhetjük Assmann álláspontját is, hogy a Történelem Urának választott Népével kötött Szövetsége „nem analógiát jelöl és nem is metafora, hanem a viszonyok 'átkönyvelése'. Ez a következőt jelenti: a vazallus hűbérurához fűződő kapcsolatát nem *hasonlítják* a nép Istenhez fűződő kapcsolatához, hanem levonják a politikai kapcsolatok számlájáról, és a vallási kapcsolatok számláján írják jóvá. Szó szerint szerződést kötnek: megszerkesztik a szerződés szövegét, törvényeket bocsátanak ki, ünnepélyesen felesküsznek rájuk”. Ami – teszi hozzá Assmann – a szekularizáció ellentétét jelenti: míg a szekularizáció során „a mindenható Istennek az onnipotens törvényhozó javára el kell hagynia a törvényhozói pozíciót”, addig Izrael vallásában a politika teologizálása megy végbe: „itt a földi uralkodónak kell feladnia ezt a pozíciót a törvényhozó Isten javára.” [31]

Nem tartom ugyan abszurdnak, netán blaszfémiának Assmann fenti értelmezését, de meg tudom érteni azok idegenkedését, akik túlságosan egyenesvonalúnak és leegyszerűsítőnek tartják, különösképpen, ha nem a Jahve-vallás logikai elemzésének, hanem történeti keletkezése genealógiájának tekintjük. De annyit azért érdemes megjegyezni, hogy Assmann nem egyszerűen megfordítja a nevezetes schmitti tételt, amely szerint a modern államelmélet minden meghatározó fogalma szekularizált teológiai fogalom. „Feladatunk annak kimutatása – írja –, hogy létezik olyan folyamat is, amelynek iránya a szekularizálódásával ellentétes.” [32] Azaz Assmann a teológiai és politikai fogalmak folytonos *kölcsönhatását* feltételezi. Ám akárhogy is, nem ez a „megfordítás” vagy „átkönyvelés” Assmann sokat vitatott elméleti teljesítményének centrális mozzanata. Izrael vallásának politikai vallásként való értelmezéséhez, vallás és politika lehetséges belső összefüggéseinek feltárásához Assmann elsősorban a *megkülönböztetés* aktusának kiemelésével járult hozzá. A megkülönböztetés fogalmát először a *Mózes az egyiptomi* című könyvében [33] vezeti be, majd a megkülönböztető aktus elemzését *A mózesi megkülönböztetés, avagy a monoteizmus ára* című művében viszi tovább. Ebben a fázisban a „mózesi megkülönböztetés” *igaz és hamis* vallás megkülönböztetését jelenti. A megkülönböztetés „törést” okozó, „forradalmi” aktusa következtében Jahve vallása olyan „szekunder” vagy „ellenvallásként” emelkedik ki a világból, mely az igazság kinyilatkoztatásán alapul, és az igazság birtokában más vallásokat hamisként, bálványimádásként vagy babonaként nemcsak élesen elhatárol magától, de *létükben tagadja* azokat. „A szekunder vallásoknak intoleránsoknak *kell* lenniük – mondja Assmann –, azaz szilárd fogalommal kell rendelkezniük arról, amit összeegyeztethetetlennek találnak saját igazságukkal, mert ezek az igazságok másként nem rendelkezhetnének azzal az életet formálni képes autoritással, normativitással és kötelező erővel, amelyre igényt tartanak.” [34] Ezért magának a kinyilatkoztatott igazságnak is ki kell ágyazódnia a tradicionális életformák, a szóbeliség, a kisbetűs történelmek irány és út nélküli káoszából, hogy írásos formában rögzülve és a Könyvben a szentség sérthetetlen alakját öltve, a Történelem igazságának foglalata lehessen.

Jól látható, hogy igaz és hamis vallás „mózesi megkülönböztetése”, valamint a „politikait” – legalábbis Carl Schmitt szerint – konstituáló megkülönböztetés azonos mintát követ. *Barát és ellenség* megkülönböztetéséről van szó, és arról, ami ezzel együtt jár: az intoleranciáról és az egyetlen igaz Isten vallását egzisztenciájában fenyegető ellenség fizikai megsemmisítésének lehetőségéről, egyszóval erőszakról és (vallás)háborúról. Assmann könyve komoly visszhangot váltott ki, és nemegyszer éles vitákat gerjesztett. ^[35] Assmann a viták hatására módosította álláspontját, ez azonban elsősorban a koncepció kiterjesztését, illetve komplexebbé válását jelentette. Továbbra is kitartott amellett, hogy az Ószövetségben jelen van igaz és hamis vallás megkülönböztetésének radikálisan új mozzanata, ezt a megkülönböztetést azonban a világ és az ember Teremtőjébe vetett hittel kapcsolta össze, míg a Történelem Istene kapcsán, aki kivezette Népét a szolgaság házából, új megkülönböztetést vezetett be. Ez a szabadság útján járókat és a szolgaság házába visszahátrálókat, az Úr hűséges gyermekeit és az Úr útjáról letérőket különbözteti meg egymástól. „Amit Isten népétől megkövetel, az a hűség, a feltétlen, abszolút hűség, ami parancsainak és tilalmainak betartásával igazolódik. Hűséges és hűtlen csak ott lehet az ember, ahol alternatíva adódik. A Teremtővel szemben nem lehetünk hűtlenek, mert a teremtménység kötelékéből az ember nem léphet ki. De a Szabadítóval szemben lehet az ember hűtlen, amennyiben visszatér az egyiptomi szolgaságba, más istenekhez tér, vagy a törvényt megszegi. A törvények nem igazak

vagy hamisak, hanem megkerülhetetlenek és kötelezőek. Ezért a Kivonulás-mítosz keretében Istenről soha nem mint ég és föld Teremtőjéről esik szó, hanem mindig csak mint a Szabadítóról, aki kivezetett Egyiptomból, a szolgaság házából.” [36]

véres erőszak

Ez az Isten, a Szövetség Istene „féltékeny Isten”:

„Megtorlom az atyák gonoszságát fiaikon harmad- és negyedízig... de irgalmasságot gyakorlok sok ezer ízig azokkal, akik szeretnek és megtartják parancsaimat.” (5Móz

5:9–10) Hogy a Szövetség Népe, hogy szent Nép lehessen, hogy elkerülje a „féltékeny Isten” átkát, mellyel épp választott Népét sújtja, Izraelnek intoleránsnak *kell* lennie: meg kell tennie a megkülönböztetést, azaz ki kell zárnia azokat, akik nem a Törvény útján járnak. Ez jelenthet vérségi-származási megkülönböztetést, tehát a népekkel keveredés tilalmát, ami már a Sínai hegyen elhangzik (2Móz 23:32–33), továbbá a Könyvben mind újra feltűnő genealógiák is arra utalnak, hogy fontos volt bizonyítani: a Könyv hősei mind Ábrahám magjából származnak. De a választott Nép szent Néppé mégiscsak a Szövetség útján, a Törvény elfogadásával válik, így a megkülönböztetés és vele a kirekesztő intolerancia – ahogy erre Assmann is felhívja a figyelmet – alapvetően *befelé* irányul: a szent Nép ellenségét a választott Népen *belül* találja meg, s igyekezete alkalomadtán valóban véres erőszakba torkollik. A legismertebb és legmegrendítőbb példája ennek az aranyborjú imádását követő megtorlás. Mózes maga köré gyűjti Lévi fiait és így szól: „Ezt mondja az Úr, Izrael Istene: Kössön mindegyiketek kardot derekára, és menjetek oda és vissza a táboron keresztül, kaputól kapuig, és ölje meg mindenki a testvérét, a barátját és a rokonát is!” (2Móz 32:27) Úgy tűnik, egy vallási forradalom is hajlamos felfalni saját gyermekeit: azokat, akik nem tudván elszakadni a világba kapaszkodó gyökereiktől, visszavágynak a „húsosfazékhoz”. [37]

*

Fontosnak tartottam kitérni Assmannra, aki tiszteletreméltó munkásságában mindig az Istennel, a világgal, önmagunkkal és egymással való megbékélésünk szellemi-kulturális feltételeit, a monoteista képzeletre jellemző megkülönböztetés felfüggesztésének lehetőségét keresi. Mert igaz van: „Ha megszületik ez a

megkülönböztetés, szüntelenül visszatér az önmaga által felhasított téren belül. Keresztényekkel és pogányokkal kezdjük, katolikusokkal és protestánsokkal, lutheránusokkal és kálvinistákkal... ezer és ezer hasonló megjelöléssel és másodlagos megjelöléssel folytatjuk". Az ilyen megkülönböztetések „olyan világot hoznak létre, amely nem csupán jelentéssel, identitással és iránymutatással van tele, hanem egyben konfliktussal, intoleranciával és erőszakkal is.” [38] De a monoteizmus, az egy Isten képzete az imaginárius magnak valóban döntő mozzanat ugyan, ám nem az egyetlen meghatározó mozzanat. Úgyszintén döntő jelentősége van annak, hogy ez az egy Isten *nem egy* a világgal, hogy a Teremtő és teremtménye között szakadék, „törés” húzódik.

Egy kis nép, Izrael vándorló, nomád népe, belekényszerítve a szolgaság házába, a szabadság lehetőségét egy transzcendens, világon kívüli, szabad és szuverén Akarattal kötött Szövetségben látta meg. Grandiózus, plasztikus erővel teli elképzelés ez: az emberi fantázia egyik legcsodálatosabb, és egyben legvészeszerűsebb kísérlete, hogy létrehozza „a világtörténelem értelmetlen végtelenségének az ember álláspontjáról értelemmel és jelentőséggel felruházott véges szeletét”. Isten kihívja Izraelt a világból, és megnyitja előtte a Történelem útját. Ezzel azonban nem egy diadalmas, egyenesvonalú út veszi kezdetét, kitérések nélkül jobbra vagy balra, hanem egy hosszú, krízisekkel és szenvedésekkel teli *párbeszéd*. Hogy ne mondjam, egy *birkózás*, mely Jákobnak Istennel – vagy Isten angyalával – folytatott küzdelmét idézi Jabbok

gázlójánál. S ha ezt a küzdelmet az angyal – vagy Isten – azzal zárja le, hogy „küzdöttél Istennel és az emberekkel, s győzedelmeskedtél” (1Móz 32:29), úgy a választott Nép abbaszakadó Történelméről ugyanez nem állítható.

az Úr kezében

Hogy milyen kimenetellel zárul – ha zárul – a Teremtő és teremtményének birkózása, megjósolhatatlan. Hiszen erről, a két fél küzdelméről van itt szó. Az Úr – mondtuk – mindenható, transzcendens, szuverén akarat. Vagy mégsem? Uralkodni tud a környező birodalmakon, melyeket a történelmi terv eszközeként használ fel, de nem feltétlen ura az Édenkertből kiűzött embernek, ahogy azt maga a kiűzetéssel záruló édenkerti történet is példázza. Az Isten hasonlatosságára *teremtett* ember nem rendelkezik ugyan a világ kötelékeitől is szabad, *szuverén* akarral, de rendelkezik a jó és a rossz választására képes, *szabad* akarral. A következmények, az áldás vagy az átok az Úr kezében van, de a választás értelmében Ádám szabad: letérhet az útról jobbra is, balra is. Az Úr annak tudatában kötötte meg Szövetségét már Noéval is, hogy tudta és mondta: „az emberi szív gondolata ifjúságától hajlik a rosszra” (1Móz 8:21). Ahogy Mózes is erre figyelmezteti az Urat a Sínai hegyen: „hiszen ismered ezt a népet, hogy hajlik a gonoszra” (2Móz 32–33). Az Úr kiszólítja ugyan Népet a Történelem útjára, de ez az út aligha lehet egyenes. A történelmi vándorút menete ismert: az Úr parancsát a Nép megszegi, amire Isten büntetése, majd a Nép bűnbánata és hűségesküje, végül az Úr kegyelme következik – és így tovább. Az út, mely az *időben* egy kijelölt cél felé halad, egyben *cirkulárisan* visszatérő mintát is követ. S mert az Úr akarata szuverén akarat, a választott Nép felett mindig is ott lebeg a lehetőség, hogy az Úr kitörli őt könyvéből vagy értéktelen szőlőtőkeként a tűzre hajítja – szólván: „mert lázadók voltatok” (Ezékiel 15).

De ennek a furcsa, cirkuláris mintát követő párbeszédnek megvan a maga tétje. Hiszen a teremtmény szabadsága, de ezzel együtt büntudata is az Úr szuverén akaratával szemben, a Szabadítóval folytatott párbeszédben *tudatosul*, a szabadság minden kínkeservével egyetemben. Gyengeségünkkel, gonoszságunkkal, a megszólításra adott válasz képtelenségével, azaz a bennünk lakozó ellenséggel szembesülni – súlyosan traumatikus helyzet ez: a mardosó *önvizsgálat*, a *lelkiismeret* születésének drámája. És van itt még egy mozzanat, amiről nehéz eldönteni, segítette

vagy megnehezítette a traumatikus helyzet feldolgozását. Arra gondolok, hogy nemcsak az ember, de Izrael Népe is a szabadság sajátos formájával, tudniillik az Úrhoz való viszonyának *közvetlenségével* rendelkezett. Láttuk, a szuverén, szabad Akarat nem az ókori Közel-Kelet valamely – úgymond hozzá méltó – birodalmával kötött Szövetséget, hanem egy szolgasorban senyvedő, nomád néppel. Nyilván nem véletlenül tudott megszületni és fennmaradni ez a fantáziaalakzat épp egy törzsszövetség keretében élő nép közegében. A birodalmak ugyanis pillanatok alatt magukba szippantották és dologias-tárgyias struktúrákban rögzítették volna a szuverén akarat vallási képzetét. Történelmében Izrael azért tudta megőrizni a világon kívüli, szuverén Akarat *elevenségét*, mert nem tudta rögzített államvallásként *birtokolni* – csak küzdeni tudott vele.

Pierre Clastres ugyan a modern nyugati államról beszél, és arról is kicsit talán bombasztikusan, de a szempont, amit felvet, megvilágosító lehet számunkra. Az állam – mondja – az etnocídium, azaz a genocídium szelídebb változatának intézményesülése: a különbözőt nem kiirtani akarja, hanem beolvasztani az Egybe. „Az állam lényegében nem más – írja –, mint egy működésbe lépő centripetális erő, amely – ha a körülmények úgy kívánják – az ellentétes irányú, centrifugális erők szétzúzására törekszik... Az állam legbensőbb lényegében így bukkanunk rá az Egy működő erejére, a sokféleség elutasításának szándékára, a különbözőéstől való félelemre és iszonyatra... az etnocídium gyakorlata és az államgépezet ugyanúgy

működik, ahogy hatásuk is egyforma: a nyugati civilizáció és az állam képében valójában a különbözőség és a másság megszüntetésére irányuló akarat, az azonos és az Egy iránti vágy, valamint ezek határozott igénye érvényesül.” [39] Izrael esetében azonban a szuverén Akarat nem intézményesül egy államban, mely személytelen formában *végrehajtaná* barát és ellenség megkülönböztetését. Az Úr a Néppel köt Szövetséget, mely csak küzdeni, csak párbeszédet folytatni tud vele. A szuverén Akarat így legfeljebb a kultusz intézményében rögzül, valamint egy olyan Nép *képzeletében és emlékezetében*, melynek tagjait arra szólítja a Törvény, hogy *testvéreként*, és nem egy rögzített hierarchia elemeiként tekintsenek egymásra.

az esetlegesség is hozzátartozik

Miként Assmann is írta, Népe közegében Isten *közvetlenül* gyakorolja az uralmat, maga hozza a törvényeket, írja elő a rendet és gyakorol igazságosságot: „Nincs is más ilyen

nagy nemzet – hirdeti Mózes –, amelyhez istenei oly közel lennének, mint amilyen közel mihozzánk van a mi Urunk” (5Móz 4:7). Ebben a közvetlenségben, választott Népével folytatott küzdelmes párbeszédben, miként a Nép, az Úr is meg tudja őrizni eleven alakját. Az marad, aki „van”, *'éhjeh 'aser 'éhjeh*: létének roppant dinamikája örök és valóságos. Lehet, hogy ő az Egy Isten, de nem az örök és változatlan Egy, nem zárt egész, nem centripetális erő, mely önmagát is magába nyeli. Jahve a Teremtő és a Szabadító, a szerető és a haragvó, a törvényhozó és az önkényes Isten, aki könyörül azon, akin *akar*, és kegyelmes az iránt, aki *neki tetszik* (2Móz 33:19). Ismét ott tartunk: Izrael a történelem „nyugtalan eleme”, amihez az esetlegesség is hozzátartozik. Láttuk, választott Népét az Úr értéktelen szőlőtőkeként tűzre is hajíthatja, hisz a „keménynyakú népet” nem azért választotta, mert méltó volt rá, hanem mert *neki tetszett*, mert őt *szerezte* (5Móz 7:7–8). A szuverén Akaratnak számos variáción kell még átmennie ahhoz, hogy a *monizmus* racionalizált, tárgyias struktúráját öltse, ha nem is az égből, de itt a földön.

Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a királyság intézményét, ami a messiási várakozásokban később oly fontos szerepet játszik, az ókori Izrael népe határozott fenntartással, idegenkedve kezelte, beleértve ebbe Dávid királyságát is. Már Saul

királyságát is éri kritika (1Sám 10:27, 13:7–15), ahogy majd Dávidét is (2Sám 12:1kk, 15:1kk, 24:1kk), és világosak a deuteronomista történeti műnek a királyság *intézményét* érintő, a *testvéri köteleket* féltő intelmei (5Móz 17:14–20), ahogy világosak a 72. zsoltár hasonló intelmei is: az állam intézményi rendjével veszélybe kerül Jahve közvetlen jelenlétének elevensége, a hagyományos társadalmi kötelek felbomlása pedig a szegényekkel és az árvákkal szembeni szolidaritást, a testvéri köteleket veszélyezteti. Amikor pedig Egyiptomnak a térségből való visszahúzódásával, illetve az asszír birodalom felemelkedésével Izrael egyre kaotikusabb, egyre vészterhesebb viszonyba keveredik a környező birodalmakkal, a politikai eseményeket mindig nagy figyelemmel követő próféták lépnek fel a mindenkori állam kritikusaiként.

A próféták száján azonban ez a kritika megrendítő és hatalmas vallási-szellemi teljesítménnyé bővül: a keserűséget és a szenvedést felülíró hit izzásában válik Jahve és a Nép Történelme Jahve és a világ Történelmévé – világtörténelemmé, mely már nemcsak a Nép, de a népek történelme is. Jeremiás, Ezékiel, Zakariás, Hóseás vagy az Ézsaiás könyvébe bujtatott Deutero-Ézsaiás próféciaiban a 722-es és az 587-es katasztrófa, az Északi Királyság, majd Júdea és Jeruzsálem eleste, az asszír uralom és a babiloni fogság nem a Nép Történelmének végét, nem a Történelem Istenének visszahúzódását jelentette, hanem az Úr örök és valóságos, roppant dinamikájának kiterjedését: ami történik, az a Történelem isteni tervének beteljesítése, és a világ

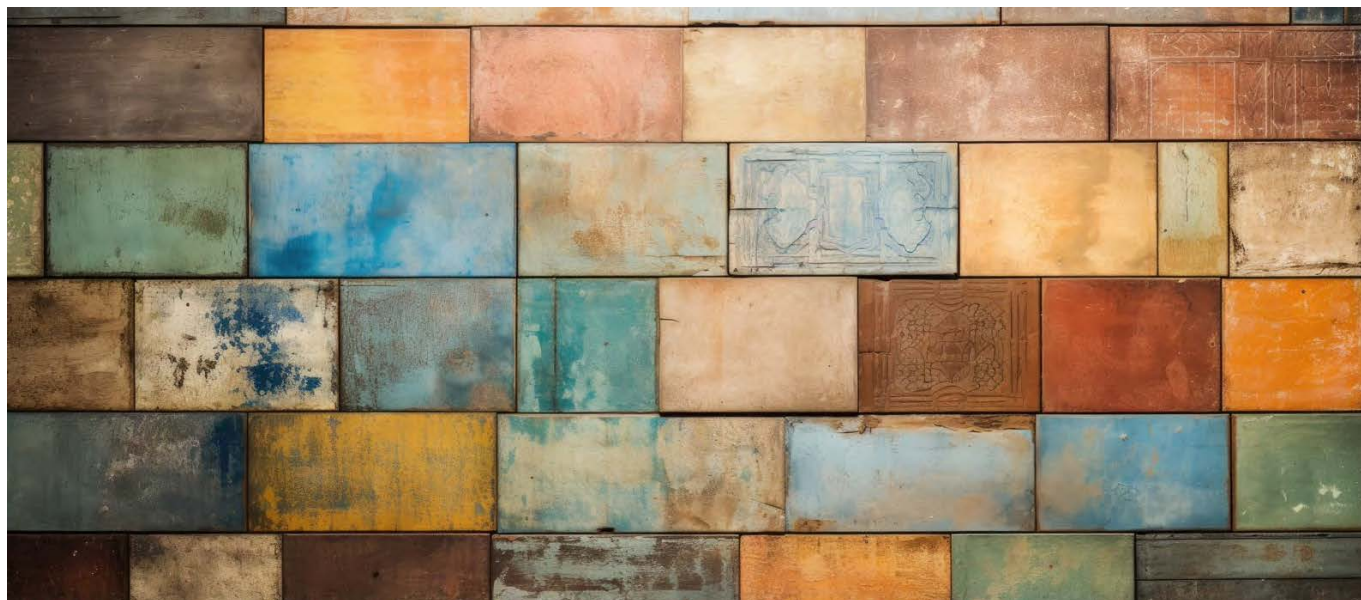
hatalmai csak a terv eszközei. Arra hivatottak, hogy Jahve akaratából megbüntessék a hitét és Istenét elhagyó Izraelt, mely letérve a szabadulás útjáról „visszatér Egyiptom földjére; Asszúr lesz a királya, mert megtérni nem akarnak ők” (Hós 11:5). De ahogy nem kételkednek ebben, nem kételkednek a próféták abban sem, hogy az Úr, aki „közel hozta igazságát”, a „szabadítással” sem késlekedik (Ézs 46:13): a szabadulás a babiloni fogságból – a legegyértelműbben Deutero-Ézsaiásnál – a szolgaság házából való *második kivonulássá* magasztosul, amit egy második szövetségkötés követ majd. A Történelem ezzel *beteljesedik*: „Ne gondoljatok a régi dolgokra – szól az Úr – és az elmúltakra ne figyeljete! Íme, én újat cselekszem, most sarjad, talán nem tudjátok?” (Ézs 43:18–19). Ami radikálisan új, hogy Deutero-Ézsaiás – éppúgy, mint Ezékiel (36:22–27) – ebbe a most sarjadó „újba” a népeket is beemeli, akik szembesülve az isteni terv beteljesülésével, „elszégyellik” magukat és az Úr elé járulva mind hozzá térnek: „Figyeljetek rám, én népem, és ti, nemzetek, rám hallgassatok! Mert tanítás indul ki tőlem, és igazságomat a népek igazságává teszem egy szempillantás alatt” (Ézs 51:4). A világ Teremtője, aki a Noéval kötött Szövetség kapcsán olyan „örök Szövetségről” beszél, „amely Isten között és a földön lévő minden testet életető lélek között” jött létre, valamint a választott – és a kiválasztás által *megkülönböztetett* – Nép Istene, a Történelem Ura a próféták gondolkodásában szervesül egyetlen alakká, anélkül azonban, hogy megszűnne „létének roppant dinamikája” és elevensége.

a történelem színterén

Mert mi is lenne az a „szempillantás alatt” beálló „új”, amiről Deutero-Ézsaiás beszél? Most már a következő fejezetre tekintve fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy ez az „új”

nem egy kozmikus esemény hatására áll elő. Megvilágosodásról talán beszélhetünk, de nem az apokaliptikus eszkatológia értelmében. Ami a próféciák szerint történik majd, ebben a világban történik, vagyis az Ószövetség szellemi közegében. Ez a közeg pedig – ahogy Gershom Scholem állítja – a *nyilvános történelem* közege: „A zsidó gondolkodás minden formájában és alakjában, mindig ragaszkodott egy olyan megváltás-fogalomhoz, amely azt a nyilvánosság előtt, a történelem színterén és a közösség közegében zajló folyamatként fogta fel.” ^[40] És továbbvive a gondolatot: „Hósea, Amósz vagy Jeseja csak egyetlen világot ismer, az idők végének nagy

eseményei is ebben zajlanak és eszkatológiájuk nemzeti jellegű... Az apokalipszisek tanítása ezzel szemben két, egymásra következő és egymással antithétikus viszonyban álló időszakról beszél: erről a világról és a jövőbeli világról, a sötétség, illetve a fény uralmáról... ami a régi próféták számára csakis nagy hangon és nyilvánosan hirdethető tudás volt, az apokalipszis szavaiban titokká válik.” [41]

Scholem – tennem hozzá – akár Mózesre is hivatkozhatott volna: „Ami rejtve van, az az Úrnak, a mi Istenünknek a dolga; ami nyilvánvaló, az a miénk” (5Móz 29:28). Ami rejtett, akkor kerül felszínre, amikor nyilvánvalóvá válik a babiloni fogságból való megmeneküléssel összekapcsolt grandiózus világtörténelmi vízió illuzórikus volta. A zsidó nép *saját, nemzeti* történelmének, s ezzel a Történelem beteljesedésének lehetősége a babiloni fogság után, a perzsa, ptolemaioszi, szeleukida és római uralom alatt fokozatosan elenyészett. A hit megőrzésének két útja maradt nyitva: a kivonulás az immár kisbetűs történelemből, és a Jézus születését övező évszázadok – hellenisztikus elemeket is magába fogadó – zsidó apokaliptikája, amely azután – ezt Scholem aligha fogadná el persze, Taubes annál inkább – szinte észrevétlenül mehetett át a zsidókeresztény-őskeresztény közeg apokaliptikus eszkatológiájába. Jézus kevés *nyilvános* hasonlóságot mutat a Seregek Urával, a féltékeny és haragvó Istennel. De a Fiú áldozatának elfogadása mégis csak az Atyára, arra a nem e világi Akaratra tartozik, aki szuverenitása folytán a megváltás kozmikus eseményével egy új eont teremthet, kimentve ily módon az embert *ennek a világnak* a hatalmából. A

második Exodus történelmi víziója után a harmadik kivonulásra való felkészülés már nem a nyilvános történelem, hanem az individuális lélek, azaz a titok szférájában zajlik. Ám úgy tűnik, hogy a mindenható Atya, akiben Jahvét kell sejtünk, várakozik: a Történelem abbaszakadásával a parúziára való várakozás ideje jött el. Mind a zsidók, mind az őskeresztények a Történelemből való kiszorulás és a várakozás idejét élik: egy metafizikai esemény betörését várják, hogy ami van, abbaszakadjon, és megszülessen az Új.

a titok szférájába költözik

Épp a Történelem abbaszakadása okán, épp azért, mert az Úr visszahúzódott a Történelemből, most „isten világa a világon kívüli abszolút odaátként határozódik meg,

a világ egy zárt rendszer keretei közé szorul, s noha szédítő sokaságát fogja át mindannak, ami benne létrejött és veszendőbe ment, mégiscsak úgy lepleződik le, mint amely véges. A világ olyan hatalmi rendszer, amely az odaát felől szemlélve elveszíti kizárólagosságát. Amíg a világ mindent teljes egészében magában foglal – amíg a Mindenséget öleli körül – addig csak a világ létezik. Ha viszont a világ már nem tölti ki a Mindenséget, s hogyha valami Más jelöli ki korlátait, akkor megszületik a korlátozó jel: 'e' világ." [42] Az „Isten-ellenében-való” világ és a „világ-ellenében-való” Isten kettőssége a *világban zajló Történelem* abbaszakadásával jön tehát létre – azzal, hogy a Történelem Ura, a seregek féltékeny és haragvó Istene visszahúzódik a világból. Úgy tűnhet, Teremtő és teremtett világ viszonya ezzel a lehetséges végletig kiéleződik. Vagy ez látszat csupán – absztrakciók ellentéte? Hisz azzal, hogy „minden dinamikus létezés summája, forrása és létrehívója” a nyilvános történelemből a titok szférájába költözik, az e világi, kisbetűs történelem, ha tetszik a nyilvánosság megtapasztalható világa a politikai-uralkodó formákkal egyetemben jelentőségét veszti: nem a megváltás helye immár, legfeljebb megszüntetendő akadálya. Isten leválik a közös nyelv és a közös történelem által meghatározott Népről, és a világból kiágyazott, nem e világi individuumok, a lelkek *egyetemes* közösségével lép új Szövetségre. És nem a szuverén, törvényhozó Akarat, hanem e világi megtestesülése, a jézusi Szeretet jegyében. A kereszténység éppen hogy *nem politikai* vallásként jön létre.

Van azonban ennek másik oldala is. Láttuk, a mardosó önvizsgálat, a lelkiismeret születésének drámája már Izrael népében kezdetét veszi. Ám azzal, hogy Isten képze a nyilvános történelemből az emberi lélek bensőségébe húzódik vissza, a *hit* drámája – megfosztva igazságai világi megtapasztalásától – ha tetszik, a *tudás* lehetőségétől – valóban a végletekig kiéleződik. Márpedig a hitnek szüksége van az igazságra, ahogy az igazságnak a hitre. Ezért a hit drámája újra kikényszeríti az ugrást a történelembe. És ilyenkor – alkalomadtán éles konfliktusba keveredve a Szeretettel, s nem tartózkodva az ellenség megkülönböztetésétől – a hit a Történelem Istene, a szuverén, szabad Akarat felé siet, hogy annak eszköze legyen ebben a világban.

1. Jacob Taubes: *Nyugati eszkatológia*. Atlantisz, 2004., ill. Karl Löwith: *Világtörténelem és üdvtörténet*. Atlantisz, 1996. ↑
2. Rudolf Bultmann: *Történelem és eszkatológia*. Atlantisz, 1994. 41. ↑
3. Jelen írás egy szélesebb program keretén belül született. A program összefoglalóját lásd: <https://ujszem.org/2023/06/16/vallasos-vilagelutasitas-kapitalizmus-es-szabadsag/> ↑
4. Taubes: i. m. 16. ↑
5. Franz Rosenzweig: A zsidó történelem szelleme és korszakai. In. uő. *Nem hang és füst*. Holnap Kiadó, 1990. 53. ↑
6. Bultmann: i. m. 48. ↑
7. Löwith: i. m. 238. ↑
8. Rugási Gyula: „Nunc dimittis...” In: *Messianizmus és történetfilozófia*. Gond – Cura Alapítvány, 2012. 11. o. ↑
9. Rosenzweig: Levél Rudolf Ehrenberghez. In. uő. *Nem hang és füst*. Holnap Kiadó, 1990. 8–9. ↑
10. Heinrich Graetz: *Die Konstruktion der jüdischen Geschichte*. Schocken Verlag, 1936. 15. ↑
11. Taubes: i. m. 27–28. ↑
12. Mircea Eliade: *Képek és jelképek*. Európa, 1997. 44. ↑
13. Taubes: i. m. 19. ↑
14. Taubes: i. m. 25. ↑
15. Tatár György: Nemzeti teológia. In: Tallár Ferenc (szerk.): *A kereszténység és az európai tradíció*. Osiris, 2001. 9. o. ↑
16. Gerhard von Rad: *Az Ószövetség teológiája*. Osiris, 2001. II. k. 97–101. ↑
17. Tatár György: *Az öröklét gyűrűje*. Osiris. 2000. 77., ill. 76. ↑
18. G. von Rad: i. m. II. 106.o. ↑
19. Jan Assmann: Die 'Mosaische Unterscheidung' und die Frage der Intoleranz. Eine Klarstellung. In: Rolf Kloepper, Burckhard Dücker (Hg.): *Kritik und Geschichte der Intoleranz*. Heidelberg 2000. 191. o. ↑
20. Jan Assmann: *Die Mosaische Unterscheidung. Oder der Preis des Monotheismus*. Carl Hanser Verlag, 2003. 20. o. ↑

21. Thorleif Boman: *A héber és a görög gondolkodásmód egybevetése*. Kálvin Kiadó, 1998. 15. o. Hasonló álláspontot képvisel Wolff: „A héber ember nyelvileg nehezen tudta megkülönböztetni a 'megismerést' a 'választástól', a 'hallást' az 'engedelmeskedéstől'. Az a nyelvi nehézség, ami a mi megkülönböztető gondolkodásmódunk számára itt jelentkezik, az elmélet és a gyakorlat érdemleges különválasztásának lehetetlenségéből adódik. Ugyanezen az alapon a *szív (lébáb)* is egyszerre szerve a megértésnek és az akarásnak.” Hans Walter Wolff: *Az Ószövetség antropológiája*. Harmat Kiadó, 2001. 75. o. ↑
22. Boman: i. m. 30. o. ↑
23. Boman: i. m. 33. o. ↑
24. Boman: i. m. 39., ill. 41. ↑
25. Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról*. Akadémia, 1989. 31-32.o. ↑
26. Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ictus, 1995. 430. ↑
27. John Stuart Mill: *A szabadságról*. Századvég, 1994. 18. o. ↑
28. Vö. Assmann: *Die Mosaische ...* 100. ↑
29. Jan Assmann: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Atlantisz, 2008. 314-315. o. ↑
30. Löwith: i. m. 246. ↑
31. Assmann: *Uralom és ...* 66-67. o. ↑
32. Assmann: *Uralom és...* 35.o. ↑
33. Jan Assmann: *Mózes az egyiptomi*. Osiris, 2003. ↑
34. Assmann: *Die Mosaische ...* 26. ↑
35. A vita során született írások folytonosan frissített anyagát lásd: <https://www.perlentaucher.de/essay/monotheismus-debatte-im-perlentaucher.html> Assmann álláspontjának alapos, gondolatébresztő összefoglalóját adja Hidas Zoltán „A kivonulás hitharca” című tanulmánya. In: Hidas Zoltán: *Törékeny értelemvilágaink. A világalkítás rendje és szabadsága*. Gondolat, 2018. ↑
36. Jan Assmann: Mose und der Monotheismus der Treue. Eine Neufassung der „Mosaischen Unterscheidung”. In: Jan-Heiner Tüek (Hrsg.) *Monotheismus unter Gewaltverdacht. Zum Gespräch mit Jan Assmann*. Herder, 2015. 18. o. ↑
37. A kirekesztő intolerancia és a megkülönböztetésből eredő erőszak témájáról lásd: Jan Assmann: Martyrdom, Violence, and Immortality. The Origins of a Religious Complex. In: Gabriela Signori (Hrsg.): *Dying for the Faith, Killing for the Faith. Old Testament Faith Warriors (1 and 2 Maccabees) in Historical Perspective*. Brill NV, 2012. 39-59 ↑
38. Assmann: *Mózes, az egyiptomi...* 15. ↑
39. Pierre Clastres: *Az erőszak archeológiája*. Qadmon Kiadó, 2015. 40. ↑
40. Gershom Scholem: A messiás-eszme a zsidóságban. In. Gershom Scholem: *A kabbala helye az európai szellemtörténetben*. Atlantisz, 1995. I. k. 83. ↑
41. Scholem: i. m. 89-90. ↑
42. Taubes: i. m. 41. ↑

kép | vecteezy.com